Вăçça Анисси

100

Малтанхи чăваш хĕрарăм-сăвăçăн пултарулăхĕ

«Хыпар» кĕнеки • 5 № • Шупашкар, 1993, кăрлач, 26

Малтанхи сăвă

Ваççа Анисçине асăнса

Шкулти Сергей Семенович Сорокин
«Хыпар» хаçат, ак, илнĕ Хусантан.
«Ял-йыш валли каçпа вулар-ха иккĕн,—
Калать вăл Итеçе, — сан патăнта».
Итеç Ваççи хăй хăйă хатĕрленĕ, —
Краççин пачах та халĕ çук ялта.
Хаçат вуланине ял-йыш тимленĕ,
Итесĕн хĕрĕ Анисçе — малта.
«Аçта пăхсан та — терт-нуша та хурлăх.
Сывлăш çавăраймасть мĕскĕн хресчен.
Ачи-пачи ун халĕ — пĕтĕм пурлăх.
Çапла нуша тÿсес-ха хăçанччен?..»
Шăв çĕмĕрет-çке лăпланми çак шухăш
Вунвиççĕре кăна ачан пуçне.
Тарăхнипе, çут куççульпеле хутăш,
Тар перчисем юхаççĕ пит çине.
Шухăшĕсем капланнă, пуçа килнĕ,
Пĕлтернĕ чĕрене мĕн тулнине.
Хут-кăранташ хăй аллине хĕр илнĕ,
Самах хыççăн самах тек тĕрленет.
Çапла пĕр каçхине майпен çуралнă
Пулас сыравçан малтанхи сăвви.
Вăл, «Хыпарта» тухсан, кайран саланнă
Чĕмпĕрьентен Çĕпĕр çĕрне çити.
...Каллех Сорокинпа Итеç Ваççи пек
Ял-йыш валли вулаççĕ «Хыпара».
Унта — Тăваньялсем Сергей сăвви те
Итеç хĕрĕн хайлавĕ пур — «Ялта».

Яков РОГАЧЕВ.

Ульяновск облаçĕ,

Димитровград хули.

Чĕкеç

Ваççа Анисçине

Ялта шăпах. Пĕтмен-ши пурнăç?..
Вĕрмен пĕр йытă та пулин, —
Выçăпала аптранă пулнă,
Ачи хÿхленĕ тахăшин...

Кĕтмен çĕртен çÿле çĕкленнĕ
Пĕртен-пĕр чĕвĕлти чĕкеç.
Çын инкекне курса эрленнĕ,
Пĕччен ял çийĕн вĕçнĕ çеç.

Пĕрре çĕрле вăл асăрханă
Çич тÿпери çут çăлтăра.
Яла малашлăх хыпарланăн
Çав çăлтăр çиçнĕ йăлтăрах!

Анчах вăл сÿннĕ хăвăрт. Çăлтăр
Çын кĕтнĕ пек ялкăшайман.
Тÿре-шарашăн йăлт тĕп пултăр, —
Ана сĕм-тĕттĕмре аван.

Чĕкеç çил каснă. Вăл — илемлĕ.
Вăл шаннă çăлтăр тухасса.
Пĕрре Анаткаса иленнĕ,
Тепре çĕкленнĕ Тукаса.

Кĕтни чăнах та çитрĕ. Çăлтăр
Каллех çĕкленчĕ тÿпене.
Сÿнми çунать вăл йăлтăр-йăлтăр,
Телей кÿрсе Чăвашьене.

Анатолий ЮМАН.

Россия слушала Ваш стих

А. В. Княгининой

Издревле добрая примета:
Тем, кто рожден под Рождество,
Всю жизнь светить им будет ЛЕТО,
Их будни — станут торжеством.

Тому, кто верит в святость эту —
Доступней радость обрести;
С той доброй, милою приметой
Спорится труд, легко идти...

Аппа Аниса, это — сказка,
Веков минувших — только миф...
Ваш путь — не в розовых был красках:
Рвались сквозь темень в светлый мир

«Рубеж был взят!» — и Вы сумели
Невероятное постичь:
К сердцам чуваш слова летели,
Россия слушала Ваш стих...

Якуб МУЛЯРЧИК.
1974. Димитровград.

Чудо-камень

А. В. Княгининой

Родился в недрах чудо-камень,
У Волги-матушки реки.
И засветились его грани
Цветами радужной дуги.

И этот камень благородный
Точил Чувашии народ,
И засверкал поэт народный.
Ее творенье не умрет.
Оно запомнится веками,
В народе долго будет жить.
Ее чувашскими стихами
И внуки будут говорить.

Александр ДЕМИДОВ.

УМСĂМАХ

ТĂВАН литературăн XX ĕмĕр пуçламăшĕнчи çитĕнĕвĕсем çинчен калаçнă чухне тĕпчевçĕсем Ваççа Анисçи ятне асăнмасăр иртмеççĕ. Ахальтен мар ĕнтĕ унăн пултарулăхне, вăтам тата аслă шкулсенче вĕренеççĕ, пичетре чи малтан палăрнă чăваш хĕрарăм-сăвăçĕн сăввисене вĕренÿ кĕнекисене кĕртнĕ. Апла пулин те, поэтессăн пултарулăхне туллин кăтартакан тĕпчевсем тухаймарĕç. Вунă çул ытла каяллах Ваççа Анисçин тăван ялĕпе ытти вырăнти çынсем сăвăç çырнисене пухса кăларма ыйтса тархасланăччĕ, ала пусса темиçе çĕре те çыру янăччĕ. Шел, ку тĕлĕшпе Чăваш кĕнеке издательстви те, Çыравçăсен Пĕрлешĕвĕ те çине тăрса тимлеми пулмарĕ.

Вĕсенчен шăвах çакăн пек сăмах илтме тиврĕ: «Ваççа Анисçи çырнисем сахал, вĕсем паянхи вулакана тивĕçтерейменççĕ, пысăк тиражпа кăлармалăх çук». Хамăр пуянлăхăмăр хакне-пĕлтерĕшне туйса илменни çамрăк ăрăва вĕрентес ĕçе те хавшатать, ăс-халăмăр пурлăхне те чухăнлатса кăтартать. Чăннипех те мухтава тивĕçлĕ сăвăçăмăр çуралнăранпа 100 çул çитнĕ май асăнна çитменлĕхе саплаштарас тесе ятарласа «Хыпар» кĕнеки кăларатпăр.

Ку кăларăма сăвăç çырнисене пĕтĕмпех кĕртме май килмерĕ. Унăн асăнлĕвĕсене кĕскетсе пама лекрĕ. Кунта сăвăçăн пултарулăхне лайăхрах ăнланма пулăшакан сыпăксене çеç пичетлетпĕр. Ăна автор хăй 1969 ç. çырса хăварнă алçыру тăрăх хатĕрленĕ. «Емĕт çитрĕ» кĕнекере ăна Юхма Мишши 1971 çулта çыраса илнĕ тесе кăтартнă. Вăл текста тĕл-тĕл лайăх редакциленĕ, анчах унта шухăша пăтраштарнисем те, вырăнсăр кĕскетнисем те пур. «Çутă çăлтăр хăпарчĕ» кĕнекери сăвăсене редакциленĕ чухне Ваççа Анисçи çырнисене (1907 çулхи «Ялта» сăвва та) улăштарса пичетленĕ, тĕл-тĕл çĕнĕ çаврасем хушса та çырнă. Кунта вĕсене тÿрлетсе, автор текстне упраса пичетлетпĕр. Ку кĕнекене поэтессăн халиччен пичетре пачах та пулман сăввисене те кĕртрĕмĕр. Чылай вăхăт хушши Федор Николаев çырнă тесе шутлакан «Хура халăх» поэма (ăна «Хыпар» хаçатра 1907 ç. авторне кăтартмасăр пичетленĕ) Ваççа Анисçи хайлавĕ пулни иккĕлентермест ĕнтĕ. Çапла вара малтанхи хĕрарăм сăвăçăн пултарулăхĕ туллирех те сумлăрах курăнать. Паллă çынсем ăна хакласа каланисем Ваççа Анисçине чăннипех ырласа йышăнма пулăшĕç.

Геннадий ЮМАРТ.

ВАÇÇА АНИÇÇИ. Малтанхи чăваш хĕрарăм-сăвăçăн пултарулăхĕ. «Хыпар» кĕнеки. Шупашкар, 1993, кăрлач, 26.

Пухса хатĕрлÿ: Геннадий ЮМАРТ, Валентина АКĂШПИ.

Тĕп редактор: Алексей ЛЕОНТЬЕВ.

Редактор: Илле ИВАНОВ.

Художник Иван ВЛАДИМИРОВ.

Тираж: 74094.

● Кĕнекен хуплашкинче Ваççа Анисçи хĕрĕпе тата шăллĕпе пĕрле

Васса Анисси.

Вaçça Аниççи

ХУРА ХАЛĂХ

Çуркунне Çутă кăвак
Пĕлĕтрен хĕвел хĕртет;
Çуттипе шурă юра
Чуп туса ирĕлтерет.
Пур енчен те çырмасем
Шавласа-шăнкартатса,
Выляса-йăлтăртатса,
Хĕвеле хирĕç кулса,
Чупаççĕ сиккипеле
Аната, амĕш патне:
Амăшне — хулăн пăра
Çĕмĕрсе-таткаласа
Хĕллехи тыткăнлăхран
Хăтăлмашкăн пулăшма,
Амĕшпе инçе çула
Шавласа та кĕрлесе
Харăс тапранса кайнă,
Васканă пек туйăнать.
Пур тĕрлĕ вĕçен кайăк
Çуркуннешĕн савăнать.
Çерçисем хĕвел питне
Пуханнă та пĕр-пĕрне,
Пĕрмаях чĕвĕлтетсе,
Хăйсенĕн савăнăçне
Каласа кăтартаççĕ.
Тăрри те, хирте, çÿлтен
Тĕнчери çуркуннехи
Мĕнпур илеме курса,
Ытараймасăр, ăна
Мухтаса юрă юрлать.
Эс анчах, хура халăх,
Тĕнчери пур чĕрĕ чун
Савăннă çак вăхăтра
Тамăкра пек пурăнан!
Пăрахăç тăлăх ача,
Ачасем вылянă чух,
Пăрăнса аяккалла,
Хурланса йĕрсе тăрать;
Эс те çав ача пекех.
Икĕ куç сана тĕнчен
Илемне курма паман,
Куççулли тăкма панă;
Чĕрÿне савăнма мар,
Хуйхăрса çунма панă.
Савăнас шухăш сан çук,
Шухăшу сан пĕрмаях
Пĕр татăк çăкăр çинче.
Тăсăлса ÿкичченех
Ĕçлессе ху ĕçлетĕн.
Çапах та тирпейлĕрех
Кил-çурт та тăваймастăн!
Тутă та пулаймастăн!
Улăмпа витнĕ, путнă,
Ишĕлес пек туйăннă,
Хăш куçне кипке карнă
Виç пĕчĕк чÿречеллĕ
Аслаçу лартнă пÿртĕ[1]
Утмăлти карчăк пекех.
Пÿртĕ алăкне уçса,
Çил-тăвăл, йыт-качăка
Кĕресрен анчах тунă
Хÿш пек пăлтăрна курап.
Çуклă-пурлă япала,
Пукравччен тырă хума
Мунча пек кĕлечĕ пур.
Малалла тайлăк ампар
Витĕр курăнса ларать;
Ун айне пĕр кĕтессе
Кăрманлă çуна лартнă.
Кĕтессе, ампар çумне,
Вĕрлĕк хапхаллă çатан,
Пĕчĕккĕ, лутра карта
Аслăкла витсе тунă.
Карта хапхи патĕнче,
Хĕртекен хĕвел çинче
Халь тÿнсс пек лашупа
Хĕç пекех юлнă ĕнÿ
Улпутран сутăн илнĕ
Çинĕ улăм кăшлаççĕ.
Картишне ытти енчен
Çил тайнă çатан пÿлнĕ.
Çатану урлă пăхать:
Пахчăвăн леш вĕçĕнче
Анкарти пушă выртать,
Пĕр йĕтем юпи анчах,
Тăлăх пек, тайлăк, ларать.
Алăксенче пĕшкĕнсе,
Сан пÿртне курма кĕреп.
Сывлама та çук пăча,
Хăш куçне кипке карнă
Виç çĕмрĕк чÿречерен
Пĕринчен хĕвел çутти
Урайне кĕрсе ÿкет;
Хĕвелĕн çав çуттинче
Явăнса тусан çÿрет.
Урайне пылчăк хытнă,
Хăмисен хушшисене
Тĕлĕпе саплăк çапнă.
Кăмаки мăкăрăлнă.
Икĕ сак кĕтессинче
Пĕр ури хуçăк сĕтел,
Пĕчĕккĕ кивĕ тенкел.
Сак çине, пĕр кĕтессе,
Çĕтĕк-çурăксем çине
Пăрахнă икĕ çÿхе,
Хуралнă питлĕ минтер.
Пăтаран алăк патне
Таткаланнă пĕр кĕрĕк,
Ик сăкман, çурăк чаппан,
Кăларса ывăтмалли
Пĕр çĕлĕк çакса хунă.
Эй, асап курман çынсем!
Саккăн[2] пек пÿртре эсир
Выльăх-чăхх(ă)ра та усрамăр.
Халăха анчах эсир,
Выльăхран та кая хурса,
Витĕртен начар пÿрте
Питĕрсе, хупса лартрăр!..
Кăмака çинче карчăк
Сĕтĕк-çурăк айĕнче
Йăнăшса чирпе выртать,
Кил хуçийĕ тĕпелте
Çăпата туса ларать.
Улача кĕпе-йĕмпе,
Уринче çĕтĕк тăла.
Чăркуççийĕ хушшине
Хĕстернĕ çăпатине;
Малалла пуçне чикнĕ.
Хĕрĕхе те хăй çитмен,
Çÿç-сухалĕ шуралать,
Пит çăмартисем путнă,
Сăмси çех тăрса юлнă.
Курпунĕ пысăк тухнă;
Шăммисем саланасран
Тирĕ анчах тытса тăрать.
Сывлăшне çавраймасăр
Час-часах хăй ÿсĕрет.
Ўсĕрсе çăра сурчăк
Урайне сурса таптать.
Кĕтесре, алăк панче,
Кил хуçийĕн арăмĕ
Шурă пир тĕртсе ларать.
Пуçĕнче тĕссĕр явлăк[3],
Çийĕнче çĕтĕк кĕпе;
Пĕркеленнĕ, шăмăллă,
Шурă (кăкăрĕ умне)[4]
Йывăр ĕç тарĕ тухнă.
Ун панче, хуп сăпкара,
Кипкесенĕн айĕнче
Кăкăрти ачи сывлать.
Тураšсен кĕтессинче,
Ашшĕнчен-амăшĕнчен
Аякка уйăрăлса,
Икĕ пÿрнине хыпса,
Пиллĕкри хĕр, çăкăршăн
Тин йĕме чарăннăскер,
Сарăрах çÿç хушшинчен
Типеймен куççуль витĕр
Ик хĕрлĕ куçĕпеле
Хуйхăрса пăхса тăрать.
Питĕнче тумлам юн çук,
Тутисем кăвакарнă.
Мăйĕнче шăнăр паллă,
Хулă пек алли-ури;
Пĕчĕкçĕ тăлăппÿне[5]
Çĕтĕлнĕ кĕпе çакнă.
Çил вĕрмен, хĕвел курман
Тин шăтнă сарă чечек
Сарăлма пуçличченех
Çав хĕр пек типме пуçлать!
Хĕр, выçça чăтаймасăр,
Кăшт тăрсан, «çăкăр» тесе
Хурланса йĕрсе ячĕ...
Хĕр енне пуçне пăрса,
Шаккаса шĕшлипеле,
Кăшкăрса ашшĕ ячĕ:
«Ан ула, выçă кашкăр!
Калана пĕрре сана,
Кăнтăрла çийĕн, тесе!
Ак илĕп те чăпăркка,
Кастарăп кутна усса!»
Хĕр йĕме чарăнаймасть,
Хĕр тата хытă йĕрет...
Калăплă çăпатине
Пăрахрĕ те хĕр ашшĕ
Урисем çине тăчĕ.
«Чарăнмастăн-и-ха эс?!»
Терĕ те чăпăрккине
Пăтаран ярса илчĕ.
Чăпăрккă аврипеле
Шаккаса, ача патне
Çывхарса тата хытă
Пуçларĕ кăшкăрма:
«Чарăн!.. Чарăн!.., унсăрăн
Пайсăрхин пек кастарăп!..»

---

[1] Пÿртÿ.
[2] Çакăн.
[3] Тутăр.
[4] «Хыпарта» ку тĕлте пăнчăсем çеç лартнă.

Кăмака ҫинчи карчăк
Ҫак шава чăтаймарĕ,
«Еррипе!.. пуҫ ҫурăлать!.,
Ах!.. часрах вилеесчĕ!..
Эй асап!..» терĕ. Хай хĕр
Ашшĕнчен хăранипе
Чарăнчĕ ирĕксĕрех,
Ик ҫинҫе пӳрнисене
Ҫаварне тагах хыпрĕ,
Тăлăх пек кĕтессине
Хытăрах хăй сыпсанчĕ,
Тытăнчĕ кăнтарлахи
Апата чунтан кĕтме!..
Хĕр ашшĕ чăпăркkине
Чĕнмесĕр ҫакса хучĕ,
Ахлатса ҫăпатине
Еррипе ярса илчĕ,
Пĕр сăмах та чĕнмесĕр
Тытăнчĕ каллах тирме...
Сасăпа кăкăр ачи
Вăранса йĕрсе ячĕ;
Амăшĕ сиксе тăчĕ,
Сăпкана ярса тытса,
Хăй хĕрне вăрҫа-вăрҫа
Сулламашкăн тытăнчĕ.
«Ня... ня... ня... Ҫывăракан
Ачана, мур, вăратрĕ!
Чирлесе вилсем часрах!
Пурĕпĕр выҫă вилĕн!
Хă(в)на та канлĕ пулĕ,
Ытлашши пыр та чакĕ!..
Ултăшĕ ҫапла выҫах
Кăшкăрса, йĕрсе вилчĕҫ!..»
Ку тĕлте хĕр амăшĕ
Ачине сулла-сулла
Тытăнчĕ пĕр аллипе
Ик куҫне шăлкалама...
Выҫă хĕр куҫ айĕнчен,
Кĕтесрен тапранмасăр,
Ик ҫинҫе пӳрнисене
Ҫавартан кăлармасăр,
Йĕрекен амăш ҫине
Тытăнчĕ пĕр май пăхма.
Кил хуҫийĕ вăраммăн
Сывласа ячĕ; пуҫне
Ҫĕклемесĕр хăвăртрах
Шак-шак! тытăнчĕ тирме...
Кăкăрти ача йĕрет...
Амăшĕ куҫĕсене
Чарăнчĕ шăлкалама,
«Ня... ня... ня... Ҫăкăр!.. ҫăкăр!..
Халĕ те кун каҫиччен
Виҫ-тăвата хут ҫиен!
Ав, эпир аҫупала
Ирпе каҫ анчах тутă!..
Ня... ня... ня... Халĕ те
Бырмалла пачăшкаран
Илнĕ вунă пăт тырра
Час ҫисе пĕтертĕмĕр!
Сĕтелти ҫур ҫăкăртан
Ытлашши пĕрчĕ те ҫук...
Ня... ня... ня... Ку мĕн тата
Сулласан та ҫывăрмасть?!
Ĕҫлеме вăхăт памасть!
Ҫак пире пĕтерсессĕн,
Ҫын валли тĕртесшĕнччĕ...
Кил, эппин, кăшт ҫитерем!
Пĕр вăрансассăн вара
Ҫывăрттарасси асап!..
Ай-уй!.. мĕскĕнĕн епле
Ҫиесси хытă килнĕ!
Пĕчĕкҫĕ аллисемпе
Чĕччĕме ярса тытрĕ.
Васкаса, чĕтĕресе
Ҫăварне часрах хыпрĕ!..
Эх, ку ҫук пурăнăҫĕ!
Ҫак вăрăм кун хушшинче
Ҫирĕм хут ĕмет пулĕ,
Ҫапах та таранаймасть!..
Хăр-типĕ ҫăкăр ҫисе,
Кăкăрăм типсе ларчĕ...
Парăттăм ёмчĕк[6] туса —
Ҫук укҫа сахăр илме!..»
Арăмин сăмахĕсем
Кил хуҫийĕн чĕрине
Ҫĕҫĕ пек хырнă пулас:
Чăтаймасăр вăраммăн
Сывласа тата ярса,
Арăмне часрах пӳлчĕ:
«Мĕн тума пултарăпăр?!
Ҫĕр сахал: ҫук тырруна
Куланай пама сутан,
Нумайрах акас тесен,
Ҫĕр илме пĕр пус та ҫук...
Ĕҫлесе укҫа тăвас —
Ĕҫ ăҫтан тупма ҫӳрен?
Кĕркунне, ав, хулана
Ĕҫлеме кайрăмăр та,
Каялла таврăнтăмăр —
Вунă пус ахаль пĕтрĕ...
Тырă турттарма пĕри
Тытасшăнччĕ те... лашу
Хă(й)не те чух сĕтĕрет.
Лашупа, турттарма мар,
Тыррăна[7] та акаймăн...
Пуяна, ак, ҫăпата
Ик мăшăр кунне тăвап,
Мăшăрне икĕ пуса —
Ҫаккăн пек ĕҫ хăш чухне
Тупăнать... анчах унпа
Нушăна[8] тӳрлетеймĕн....
Салтакран Петĕр килсен,
Сывлăш ҫавăрăпăр-и?..
Ах-ах-ах!.. чăтас пулать:
Ҫак асапсене курма
Турă ҫырнă-тăр пире!»
Эй, мĕскĕн хура халăх!
Ҫывăрмасăр, тар сапса
Ӳстернĕ тыррупала,
Шаммăна-шакка ватса
Кăшт тупнă укҫупала
Ыттисем пурăнаҫҫĕ,
Ху выҫă ларнă чухне
Ҫурт тулли хăна пухса
Ĕҫкĕ-ҫикĕ тăваҫҫĕ,
Тĕттĕмрен кăлармаҫҫĕ.
Эс вара: «Асап курма
Турă хушнă-тăр», — тетĕн.
Ҫынпала ҫынна турă
Нихăҫан та уйăрман:
Пурне те тăмран тунă,
Пĕр пек чун вĕрсе кĕртнĕ:
Ҫак ҫĕре пултарсассăн,
Пур ҫын аллине панă;
Пур ҫынна та тарласа
Ĕҫлесе ҫиме хушнă.
Халĕ те вăл ҫумăрне,
Ҫак хĕвелĕн ҫуттине
Пуянни-ҫукки ҫине,
Пĕр тиркемесĕр ярать.
Ҫук, мĕскĕн хура халăх,
Турă мар ҫынна тиркет,
Эс асаплă пурăнни
Ҫынсенченех вăл килет!

1907

---

[5] Тăлппăвне.
[6] Ёмкĕч.
[7] Тырруна.
[8] Нушуна.

ИРТСЕ КАЙНĂ КУН-ҪУЛĂМ

Анатри Тимĕрҫен

МАНАН тăван ялăм — Анатри Тимĕрҫен. Вăл Ульяновск облаҫĕнче, Чăнлă районĕнче, Ульяновскран аллă ҫухрăмри Тимĕрҫен ятлă пĕчĕкҫĕ ҫырма хĕрринче вырнаҫнă. Ку шыв хĕрринче тăвата ял вĕҫе-вĕҫĕн тенĕ пекех: Ҫӳлти Тимĕрҫен, Вăта Тимĕрҫен, Анатри Тимĕрҫен, Ҫĕнĕ Тимĕрҫен.

Ҫак ĕмĕр пуҫламăшĕнче Анатри Тимĕрҫенте пысăк, аван ҫуртсем пуянтарах ҫынсен кăначчĕ. Лутра, пĕчĕкҫĕ улăм витнĕ е йывăҫ, е тăм пӳртсенче пусмăрлăха тӳссе, хĕн-хур курса пурăннă тĕттĕм чăвашсем. Пирĕн ялта шкул ҫукчĕ. Пысăкрах лавка та Кирпĕч Эрхипĕн кăначчĕ. Аслă урамра хупах (эрех лавки) пурччĕ. Ана хысна лартнă. Пĕр шыв арманĕ тата ҫеремре ҫил арманĕсем пурччĕ. Вĕсем пуянтарах ҫынсен пулнă. Каярахпа Анатьялта пасар уҫрĕҫ. Таврари ялсенчен ҫынсем пасара мĕн те пулин туянма е сутма пыратчĕҫ. Кӳршĕ ялсенчи лавкаҫсем те тухатчĕҫ. Ушкăнĕ-ушкăнĕпе хĕрсемпе каччăсем ҫын курса, хăйсене кăтартса ҫӳретчĕҫ. Ват мучисем ҫăпата, хĕрарăмсем чăкăт, ҫăмарта, ҫу сутатчĕҫ. Хулаҫырма лавкаҫĕсем тĕрлĕ таварпа суту-илӳ тăватчĕҫ.

Атте—Иттеҫ Ваҫҫи

АНАТРИ Тимĕрҫенте, Хурамал каснинче ĕлĕк икĕ пĕр тăван пурăннă. Пĕри — Иттеҫ, тепри — Паттеҫ. Ун чухне Тимĕрҫенсем киремете пуҫ ҫапнă, уйчук тунă. Пурăна киле чăвашсене тĕне кĕртнĕ, Иттеҫе Макҫăм, Паттеҫе Прак ят панă.

Иттеҫĕн икĕ ывăл пулнă: пĕри Сергей, тепри Василий. Кĕҫĕннине Ваҫҫа тесе чĕннĕ. Ку — ман атте. Ялти ҫынсем ăна Иттеҫ Ваҫҫи тесе чĕннĕ. Хамăр ялта шкул пулманнипе пирĕн атте Вăта Тимĕрҫен шкулне вĕренме ҫӳренĕ. Вулама пит юратнă.

Ун чухне чăвашла илемлĕ литература кĕнекисем пулман. Пур-ҫук кĕнекесенче ҫветтуйсен пурнăҫĕ ҫинчен кăна ҫырса кăтартнă. Атте ҫав кĕнекесене вула-вула турра ĕненекен пулса кайнă. Ҫветтуйсем пек турра юрăхлă пулас тесе тӳшекне сутса янă, япалисене ыйткалакансене валеҫме тытăннă. Ҫăварнире ҫынсем уяв тунине курса ҫылăха кĕрес мар тесе чӳречисене карса лартнă. Чиркĕве юрлама ҫӳренĕ. Пупсем хушнă тăрăх вăл чиркӳре хор йĕркеленĕ. Тимĕрҫен хорĕ

Ваççа Аниççи.

Тăваньялсем Çеркей.

чапа тухнă. Чиркÿре юрлаттарнă май аттен яланах пупсем тавраш̆енче пулма тĕл килнĕ.

Пурăна киле вăл пупсем пĕртте турă хушнă пек пурăнманнине асăрхама тытăннă. Пупсем аслă типĕре те хуран куклм çинĕ, эрех ĕçнĕ. Чиркÿре ĕçлекенсем çылăх каçарттарма пынă çынсен сăмахĕсенчен кулнă. Атте вара тĕн чанлăхĕ пирки иккĕленме пуçланă. Кайран тата революционерсемпе паллашнă, вĕсен листовкисене, кĕнекисене вуланă, тĕн пăсăк япала иккенне ăнланса илнĕ. Астăватăп-ха, вăл юлташĕсемпе калаçнă чухне те ялан пупсене айăпласа калаçатчĕ. 1905 çулне юлташĕсемпе пĕр тĕле пулсан революциллĕ юрăсем юрлатчĕç. Атте вĕсене хăй пултарнă таран чăвашла куçарса юрлаттаратчĕ.

Хресченсене ирĕке кăларчĕç
Февралĕн вунтăххăрмĕш кунне,
Анчах халăха çĕрсĕр хăварчĕç,
Ак курăр патшанăн ырлăхне, —
тесе юрланине астăватăп.

Атте килĕнче

Эпĕ 6—7-ре чухне пирĕн патра каçсерен çырма пĕлмен çынсем (ватăраххисем те, çамрăккисем те) пуçтаранса ларатчĕç. Атте вĕсене вулама, çырма вĕрентетчĕ.

Атте вăтам пÿллĕ, тĕттĕмрех сарă çÿçлĕ арçынччĕ. Сĕрме купăса аван калатчĕ. Анне — чăп-чăмăр питлĕ, вăтам пÿллĕ, сарă çÿçлĕ, кăвак куçлă хĕрарăм. Аттепе иккĕш вĕсем нихçан та хирĕçместчĕç. Анне алă ĕç тума юрататчĕ.

Пурăнаттăмăр пĕчĕкçĕ йывăç пÿртре. Пĕр ĕне пурччĕ, чăх-чĕпсем усраттăмăр. Эпĕ кивĕлле 1892 çулхи раштав уйăхĕн 25-мĕш кунĕнче çуралнă. Хĕрача суралнăшăн аттепе анне хавасланса ÿкмен-тĕр. Хĕрачана вăл вăхăтра кам хавас пултăр? Ăна çĕр паман. Камăн ывăл нумайрах — унăн çĕрĕ те пайтах. Çавăнпа ывăла пурте хавас пулнă. Пирĕн килте пÿрт тулли ачаччĕ: пурте çара уран, килте тĕртнĕ кĕпе-йĕмпе. Сивĕте пуçласан çăпатапа çÿренĕ, килти сăхман тăхăннă. Анне ырăш салми пĕçеретчĕ. Çăкри хисеплĕрех пулнă та, çапах пирĕн атте-анне пур — выçă вилме паман. Вăл вăхăтра ялта ыйткалаçа çÿрекен талăх ачасем нумайччĕ.

Пирĕн лаша пулман. Çавăнпа ĕçсем ялан çынран кая юлса пыратчĕç.

Тырă вырма çуран çÿреттĕмĕр. Анне ача йăтатчĕ, эпĕ юнашар лĕпсĕртетсе пыраттăм. Манăн ача пăхмалла. Ача çывăрнă чухне кăшт выркалаттăм, апла та касаттăм. Суранне анне тăпрапа сапатчĕ те кипке çĕтĕкĕпе çыхса яратчĕ. Çапах тÿрленнĕ, кайран вăл вырăнта хура йĕр курăнса тăратчĕ. Пĕррехинче аннепе кĕлте турттарма ларса кайрăм. Атте чирлĕ, вырăнпах выртать. Тарăн вар урлă каçнă чух кĕпер çинче лаша чăхăмларĕ те лава çавăрчĕ çапрĕ. Лавне пуслăхпа пусарса тиенĕ. Эпĕ çÿлте ларса пыратăп. Сиссе те юлаймарăм — кĕпер айĕнче выртап паратăп. Анне эпĕ кĕлте айне пулнă тесе макăрать. Эпĕ, çăмăлскер, аякка сирпĕнсе кайнă.

1904 ç. эпир пилĕк ачаччĕ. Аттепе анне пуян патне тырă вырма каятчĕç. Мана ачасемпе кил пăхма хăваратчĕç. Таня — сăпкари ача. Чăх-чĕпсем пур. Вĕсене те астумалла.

Пĕррехинче çапла каç пулсассăн пысăкраххине çитерсе вырăн сарса выртартăм, сăпкари Таня нимпе те çывăрмасть. Унăн çиес килет, ман çитермелли пĕтнĕ. Сăпкана сиктерсе ларатăп. Аннесем çаплах килмеççĕ. «Пĕрре, иккĕ, виççĕ,—тесе сиктеретĕп. Ак, çĕре çитиччен шутласан килĕç», — тетĕп. Анчах аннесем килмеççĕ. Ача макăрать, ачапа пĕрле хам та макăратăп. Вара витнĕ пулмалла: ун чухне тарăхнине халĕ те астăватăп.

Кÿршĕре Машшук ятлă хĕрача пурччĕ. Вĕсем пит начар пурăнатчĕç. Ачипăчи пÿрт тулли. Пурте çара уран, çара пуçăн, сăран пек хытнă кĕпе-йĕмпе çÿретчĕç. Асламăш суккăр, ачисен те куçĕсем пÿрлĕ. Урайне нихçан та çумастчĕç. Çусан урай çĕрет тетчĕç. Пит те тĕттĕм пулнă çав Машшукăн ашшĕ-амăшĕ. Эпир те чухăн пулнă та, вĕсем пек пылчăк айне путман. Ун пек килйышсем ялта тата та пулнă. Каччук ятлă хĕрачасем хура пÿртре пурăнатчĕç. Вĕсен пÿрчĕн стенисем пÿрне хулăнăш хăрăмпа хупланнăччĕ.

Шкулта

1901 çулне Анатри Тимĕрçенре шкул уçрĕç. Пирвайхи çулсенче ачасене вĕрентме аттене ирĕк пачĕç. Эпĕ çав шкулта 1904 çулччен вĕрентĕм. Анчах мана юлташ унта пĕр хĕрача та çукчĕ. Хĕрачасене ашшĕ-амăшĕсем шкула ямастчĕç. «Хĕрачасем алă ĕç тума вĕренмелле, ача астумалла, путексем пăхмалла», — тетчĕç.

Атте мана вĕрентесшĕн тăрăшатчĕ: «Авантарах вĕрен, ялти шкула пĕтерсен Чĕмпĕре леçсе ярăп», — тетчĕ. Хам вара ялан сăвăсем пăхмасăр калама вĕренеттĕм: «Автан тус», «Чи-чи кăсăя», т. ыт. те. «Ÿссен кам пулатăн?» — тесе ыйтсан: «Учительница пулатăп» — теттĕм. Анне алă ĕç тума вĕрентетчĕ. Çичĕ çулта чухнех чĕнтĕр çыхма вĕрентрĕ. Чи малтан асанне валли сурпан чĕнтĕрĕ çыхса патăм. Каярахпа сутлăх та çыхакан пултăм.

Шкулта пире вулама-çырма вĕрентнинчен пуçне турă саккунне вĕрентетчĕç. Ăна вĕрентме Вăгаçĕрти Тимĕрçен пупĕ пыратчĕ. Пирĕн ялта чиркÿ пулман.

Кăвакарнă çÿçлĕ, тăмаланчăк сухаллă пуп, сарлака çанăллă тем тăршшĕ хура тумтирĕ çинчен пысăк та çутă кĕмĕл хĕрес çакса яратчĕ. Çилли килсен, сухалĕсене чĕтретсе, чармак куçĕсемпе çăтса ярас пек пăхатчĕ те вăкăр пек хулăн сассипе кăшкăрма тытăнатчĕ. Эпир хăраса, чĕтресе ларттăмăр. Çитменнине тата турă кĕллисене авалхи славян чĕлхипе вĕрентетчĕç. Пĕр сăмахне те ăнланайман пирки, пăхмасăр калама вĕреннĕ чух йăнăшрах тухса каятчĕ. Вăл вара пире çÿçрен çавăрса тытатчĕ, хăлхаран лăскаса парта хушшинчен сĕтĕрсе кăларатчĕ те чĕркуççи çине тăрататчĕ. Пĕррехинче эпĕ çав усал пуп çинчен сăвă çыртăм:

Эй, тура, çырлахсам,
Пуп хĕнесрен хăтарсам!
Паян шкула килминччĕ,
Чĕркуççи çине лартса,
Хăлхаран лăскаминччĕ.
Эй, турă, çырлахсам,
Усал пупран хăтарсам!
Шкула килме пăрахинччĕ,
Тухса килес пулсан та
Вăл такăнса ÿкинччĕ!

Ку 1904 çулта пулчĕ. Шкула пырсан эпĕ парта çине улăхса тăтăм та ачасене çак сăвва каласа патăм. Çав вăхăтра класа учитель пырса кĕчĕ. Вăл мана
— Мĕн какăлтататăн? — тет.
— Турра кĕл тăватăп, — тетĕп эпĕ.
— Кана пуп илтсен, сана та, мана та лекĕ, ан хăвăртрах парта çинчен, арçури! — тет.

Пупа вăл хăй те юратмастчĕ те-ха, анчах çак шкулăн заведующийĕ пуп пулнă вĕт-ха.

1905—1906 çулсенче Тимĕрçен чиркÿне

чǎваш пуп килчě. Вырǎç, Авров хушаматлǎ пуп, кайрě. Чǎваш пуп ачасене хěнеместчě, учителěсем революционерсемпе паллашасран сыхǎ тǎратчě.

Ёмěт пуçламǎшě

1905 ç. Анатри Тимěрçенте икě шкул пулса тǎчě. Пěри — аслǎ урамра прихут шкулě, унта В. И. Иванов вěрентетчě. Шкул пуçлǎхě пупчě, пире турǎ сакунне вěрентекенě. Тепěр шкулě земство управине пǎхǎнса тǎнǎ. Унта С. С. Сорокин (Тǎваньялсем Сергейě) вěрентетчě. Ку шкул малти касраччě, пуян Хрулка çуртěнчеччě.

Пěр каçхине пирěн пата С. С. Сорокин пычě те:

— Василий Иванович чěнет, — тесе аттене хǎйпе пěрле илсе кайрě.

Анне çěрěпе çывǎраймарě: ялан тǎратǎра чўрече витěр пǎхать. Эпě атте хǎнаран ўсěр килессе кěтетěп. Атте тǎп-тǎрǎ урах таврǎнчě. Хǎй пěр çěклем кěнеке, хут йǎтнǎ.

Кěнекесем мана пит килěшрěç, пурнинчен ытла—«Олимпиада Севастопольская» ятлǎ кěнеке. Унта пěр çамрǎк хěр çинчен çырнǎччě. Авторě камне астумастǎп. Липа ятлǎ хěре, студенгкǎна демонстраци валли ялав хатěрленěшěн тěрмене хупса хунǎ. Мǎшкǎлласа, асаплантарса пěтернě, вǎл вара çавантах вилнě.

Çав каçхине яла Чěмпěртен пěр çын пына пулна. Учительсем аслǎ урамри шкула çынсем пуçтарса пуху ирттернě. Вырǎс революционере калаçнине чǎвашла куçарса çынсене ǎнлантарса панǎ. Çутǎласпа çав çынна лашапа Чěмпěре ǎсатса янǎ. Анчах кайран вǎрттан пуху ирттернине пупа каласа паракан çын тупǎннǎ. Хупасса хупмарěç те В. И. Иванова, политика тěлěшěнчен шанчǎксǎр тесе ěçрен кǎларчěç. Нумайччен вǎл ěççěр пурǎнчě. Юлашки кун-çулне Украинǎра бухгалтерта ěçлесе ирттернě. С. С. Сорокин вěрентекен шкулта вǎрттǎн пуху ирттерме май килмен, вǎл шкулǎн хǎйěн çурт çукчě. Кулак пўртěнче ун пек пуху ирттерме тата хǎрушǎрах пулнǎ.

Ялти учительсем С. С. Сорокин, В. И. Иванов тата ун тǎванě Андрей Петрович Горбунов пирěн пата сěрме купǎсне йǎтса пыратчěç. Сěрме купǎс аттен те пурччě. Вěсем вуласа е калаçса ларнǎ çěре шанмантарах çын пырса кěрес пулсан, сěрме купǎс выляттарма тытǎнатчěç. С. С. Сорокин сиксе-сирпěнсе ташлатчě. Андрей Горбунов вǎл вǎхǎтра Пензǎра вěренетчě. Каярахпа вǎл учительте ěçлерě.

Эпě вěсем калаçнисене итлесе лараттǎм, вěсем хǎварнǎ кěнекесене вулаттǎм. Хам ǎшǎмра революцишěн тǎрǎшакансене, тěрлě асап куракансене чунтан хěрхенеттěм, пуянсене кураймастǎм.

Чěмпěрти чǎваш шкулěнче

1905 ç кěркунне мана атте Чěмпěрти чǎваш шкулне леçсе хǎварчě. Хамǎрǎн лаша çуккипе пирěн Чěмпěре тырǎ сутма каякансемпе ларса каймалла пулчě.

Чǎваш шкулě Сěве хěррииче ларать. Картишне çўллě хўмепе пўлнě Юпа шарах — сад. Çурчěсем чултан, ик-виç хутлǎ. Арçын ачасем пурǎнакан çуртсем — Сěве хěрнелле, хěрсем пурнаканни — хула енче. Мана хатěрлев класне илчěç. Вěреннěшěн ман аттерен укçа илмерěç. Кěнеке, тетрадь, ытти вěренмелли хатěрсем те шкултан пачěç.

Эпир пурǎнакан пўлěм пысǎк. Унта çирěм çынна яхǎн пурǎнаттǎмǎр. Урoксем те çавǎнтах хатěрлеттěмěр, çывǎрасса та — çавǎнтах. Урайне килтен илсе пынǎ тумтирсем çине выртаттǎмǎр.

Хатěрлев класěнче вěренекен ачасем нумайǎшě çǎпатапа, килте тěртнě кěпейěмпе çўретчěç. Лайǎхрах тумланма хушнǎ пулсан, чухǎн чǎваш ачисем вěренеймен пулěччěç. Çырǎва вěреннинчен пуçне ачасене ěçе те вěрентетчěç: садра, фермǎра ěçлеттěмěр. Арçын ачасем каскалама, кěнеке хуплашкисем тума, хěрачасем çыхма, тěрлеме, çěлеме, тěртме те вěреннě. Ватǎ учительница Наталья Яковлевна пире тирпейлě, сǎпайлǎ пулма яланах астутарса тǎратчě, арçын ачасемпе юлташланма хушмастчě.

Эпě вěреннě вǎхǎтра хатěрлев класне В. И. Иванов вěрентетчě. Вǎл — Ватǎ Тимěрçен çынни. Ялта вěсен эрттельне Кривов эртелě тетчěç. В. И. Иванов вǎтам пўлěллěччě, тишшěмскерччě, пит çǎмартийěсем путса кěнěччě, тěттěм сарǎ çўçлěскерччě, утнǎ чухне çěрелле пǎхса утатчě.

Крылов юмахěсене пǎхмасǎр каланǎ чухне вǎл мана мухтатчě. Вырǎсла изложени çырнǎ чух вара кěнеке нумайрах вулама хушатчě. Çавǎнпа эпě час-часах ун хваттерне кěнекесем илме çўреттěм. Вǎл мана Толстой, Пушкин, Лермонтов, Некрасов кěнекисене паратчě. Эпě сǎвǎсене пит юратса вулаттǎм. В. И. Ивановǎн хваттерне арçын ачасем пырса çўретчěç: Константин Иванов, Николай Васильев т. ыт. те. Час-часах вěсем хǎйсен сǎввисене вуласа кǎтартатчěç. Çавсен сǎввисене итленěренех пулě ман хамǎн та сǎвǎсем çырас шухǎш çуралчě, анчах эпě Наталья Яковлевнǎран хǎраттǎм. Тен, сǎвǎсем çырнǎшǎн вǎл вǎрçман та пулěччě. Айванрах пулнǎ эпě: «Кǎмака çи» теекен пўлěмре тумтирсен хушшине пытанса сǎвǎсем çыраттǎм («Çуркунне», «Анатри Тимěрçен», «Хěрачана вěренме ямаççě» сǎвǎсене çапла пытанкаласа çыртǎм).

Уяв кунě

ЧĔМПĔР шкулěнче ачасене сěрме купǎс калама та вěрентетчěç. Шкул ачисен хорě те пит аванччě. Каникул вǎхǎчěсенче уяв каçěсем туса ирттереттěмěр.

Астǎватǎп-ха, пěррехинче Иван Яковлевич уяв каçне хǎй патне хǎнана пынǎ çынсене те илсе пынǎччě. Икě мǎшǎр капǎр тумланнǎ çынсем, Иван Яковлевична арǎмě, вěсен ачисем те пурччě унта. Çавǎн чухне пěр ача сцена çине тухса чǎвашла сǎвǎ каларě. Вǎл шурǎ пиртен çěленě, тěрленě кěпепе, хура шǎлаварпаччě. Сǎввине хǎй çырнǎ терěç. Вǎл сǎвǎ пире пурçǎмǎра та килěшрě.

— Мěн ятлǎ-ши ку ача? — тесе хамǎр хушǎра пашǎлтатса ларатпǎр.

В. И Иванов учитель пирěн енне çаврǎнчě те:

— Константин Иванов ятлǎ вǎл, — терě.

Мана вǎл питě йǎваш ача пек туйǎнчě. Сǎввине калана чух пысǎк куçěсем çǎлтǎр пек ялкǎшса çиçеççě. Хǎй пěр выçǎ куçла пуян çинчен çырнǎ.

Унтан эпир те сцена çинче сǎвǎсем каларǎмǎр. Эпě Крыловǎн «Шǎрчǎкпа кǎткǎ» юптарǎне вырǎсла вуласа патǎм.

Пирěн хыççǎн сцена çине сěрме купǎс калакансем тухрěç. Ну, вылянтарчěç те сěрме купǎсне! Пўрнисене епле пускаласа ěлкěреççě! Эпě сěрме купǎс каланине килте те илтнě. Пирěн атте те аван калатчě, анчах кунта темиçе купǎспа пěр тǎрук килтерсе калани мана савǎнтарчě. Иван Яковлевич хǎнисем кулкаласа, алǎ çупса лараççě.

Унтан юрлакансем тухрěç: хěрачасем хǎмǎр платьепе, шурǎ саппунпа, арçын ачасем шур кěпепе, хура шǎлаварпа «Çěмěрт çеçки çурǎлсан», «Тиек йытти тил тытать», «Хěрěх чалǎш çўллě ту» тата ытти халǎх юррисене те юрларěç. Вырǎсла та, украинла та юрларěç («Еще в полях белеет снег», «Ой ты, Днепр» т. ыт. те). Капитолина Эсливанова пěччен тухса юрларě. Унǎн сасси пит лайǎхчě. Ун пек лайǎх сасǎллǎ çын эпě хам ěмěрěмре те тěл пулнине астумастǎп.

Амǎрткайǎк йǎва, ай, çаварать
Çўллě тусем, сǎртсем хушшинче,
Пире атте-анне, ай, çуратнǎ
Ǎраскалпа хуйхǎ хушшинче,

Пурте салана пуҫласан, Иван Яковлевич Кĕҫтука чĕнсе илчĕ:

— Аван каларăн, Иванов, маттур, пултаратăн. Вĕрен, тăрăш. Чиперех вĕренсе тухсан, чăн-чăн ҫын пуласса шанатăп! — терĕ. Ҫавăнтанпа эпир Константин Иванова паллакан пултăмăр. Пирĕн чўречерен инҫе мар садчĕ. Пĕр каҫхине ҫав садра К. Иванов пĕрпĕччен темĕн ҫырса ларать. Тулли уйăх ҫĕре ҫутатать. Кĕҫтук ҫырать, ҫырать те аллисене сулкаласа вулать. Эпир хĕрачасем кантăк витĕр пăхса тăратпăр.

— Сăвă ҫырать пуль ĕнтĕ вăл, — тетпĕр.

Пысăк ҫухату

ПЕРРЕ мана Василий Иванович Толстойăн «Из Ясной Поляны» ятлă кĕнекине вулама панăччĕ. Эпĕ ҫав кĕнекене леҫме ун патне кайрăм. Ҫав вăхăтра Константин Ивановпа Василий Иванович пўлĕмрен тухрĕҫ. Вĕсем тем ҫинчен калаҫнă вара.

— Асту, ку япалана никама та шанса ан кала, унсăрăн иксĕмĕре те шкултан кăларса сирпĕтĕҫ, — терĕ Василий Иванович хăйĕн ҫамрăк тусне.

Ку сăмахсем мĕне пĕлтернине эпĕ ун чухне ăнланаймарăм.

Ҫав каҫхине шкул картишĕнче арҫын ачасем пуху ирттерчĕҫ. Эпир чўрече витĕр пăхса тăратпăр. Вăл вăхăтра электричество ҫути ҫук. Чўречерен ўкнĕ ҫутă тĕлĕнче тăракансем кăна курăнаҫҫĕ. Арҫын ачасем кăшкăрашаҫҫĕ, тем калаҫаҫҫĕ, кантăк витĕр илтĕнсех каймасть. Наталья Яковлевна пырса кĕчĕ те пире чўрече умĕнчен хуса ячĕ, лампа сўнтерчĕ.

Ирхине пысăкрах хĕрачасем калаҫаҫҫĕ:

— Унта Кĕҫтук та пурччĕ, — тет пĕри.

— Пулмасăр вара, Кĕҫтук хĕрача пек йăваш та, ҫапла усалланса ҫўремĕ, — тет тепри.

— Хутне ан кĕр, йăваш йытă вăрттăн ҫыртать теҫҫĕ, — тет лешĕ.

Вĕсем ҫапла шавласа тухса кайрĕҫ.

Кайрăмăр шкула. Класра доска ҫине пĕри тем пысăкăш саспаллисемпе «бастовка» тесе ҫырса хунă.

— Хуратăр часрах, — теҫҫĕ пĕрисем.

— Ан хуратăр, — теҫҫĕ теприсем.

Учитель пынă ҫĕре дежурнăй доскана тасатрĕ. Урок вăхăтĕнче Василий Иванович пиртен ыйтать:

— Эсир, ачасем, конституци тенине илтнĕ-и? — тет.

— Ҫук, — тетпĕр.

Вăл вара пире ку сăмах мĕне пĕлтерни ҫинчен ăнлантарма тытăнчĕ, ун хыҫҫăн Патшалăх Пухăвĕ пулмалли ҫинчен те каласа пачĕ.

Ҫакă Василий Ивановичăн юлашки урокĕ пулчĕ. Урăхран вăл вĕрентме пымарĕ. Ана политика тĕлĕшĕнчен шанчăксăр ҫын тесе ĕҫрен кăларнă терĕҫ.

Татах Тимĕрҫенте

ЧĔМПЕРТИ чăваш шкулĕнче мана вĕренсе тухма тĕл килмерĕ. Манăн атте Ҫĕпĕре куҫса кайма шут тытнă. 1906 ҫ. ҫуркунне атте Чĕмпĕре пычĕ те мана рĕренў ҫулĕ пĕтмесĕрех яла илсе кайрĕ. Килте ĕнтĕ япаласене пурне те майласа хунă, анчах куҫса кайма тĕл килмерĕ: анне чирлесе ўкрĕ те, атте вара куҫса каяс шухăша пăрахрĕ. Атте пўрт сутнă пулнă. Укҫине каялла парас тесе пўрт илекен пуян патне кайрĕ. Лешĕ нимпе те килĕшмен.

Хамăр килтен тухса кайман-ха, пўрт пăсма пычĕҫ. Ак пирĕн пўрт тăррине сиреҫҫĕ. Шăтăр та шатăр, пăр та пар! тустараҫҫĕ. Эпир, вут хыпнă ҫуртран япаласене кăларнă пек, ҫывăракан ачасене йăта-йăта тухатпăр, япаласене кăларатпăр. Вĕсем эпир тухса каясса та кĕтмеҫҫĕ, пўрте салатаҫҫĕ. Эпир вара ҫу каҫиччен аттен пиччĕшĕсем патне кайса пурăнтăмăр. Кĕркунне пĕр пуян пўртне хваттере куҫрăмăр.

Эпĕ кайран тин атте мĕншĕн Ҫĕпĕре куҫса кайма тытăннине пĕлтĕм. Пĕррехинче атте кăшт ĕҫкеленĕ хыҫҫăн юлташĕсемпе сĕрме купăс тытса урапа ҫине ларнă та урам тăрăх «Марсельеза» юрласа чиркў еннелле кустарнă. Юлташĕсем хăшĕ питлĕх тытса ҫапса пынă, хăшĕ алă ҫупса юрласа пынă. Вĕсем ҫапла чиркў тавра виҫĕ хут ҫавăрнă. Ҫавăншăн аттене айăпласшăн пулнă. Ун чухне Ҫĕпĕре ҫав сăлтавпа кайма шухăшланă пирĕн атте. Ҫĕпĕре каяймарăмăр та, аттен пусĕнче яланах Тимĕрҫентен куҫса каяс шухăш каймарĕ.

«Хыпар» тухса тăнă вăхăтра

1906 ҫулта Хусанта чăвашсен чи пирвайхи хаҫачĕ «Хыпар» тухса тăма тытăннă. Атте вăл хаҫата илсе тăратчĕ. Хаҫат вуланине итлеме пирĕн пата кўршĕ-аршăсем пухăнатчĕҫ.

Анатри Тимĕрҫенте вăл вăхăтра С. С. Сорокин (Тăваньялсем Сергей) учительте ĕҫлетчĕ. Вăл ман аттепе пĕр тăван Иттеҫ Сергей хĕрне Алтатти аппана качча илчĕ. Ҫав майпа эпир пĕр-пĕрин патне яланах ҫўреттĕмĕр.

Хаҫат вуланине итлеме пынă ҫынсене Сергей Семенович «Хыпарти» статьясене вуласа паратчĕ. Вуланă хыҫҫăн пайтахчен ял ҫыннисем хăйсен нушаллă пурнăҫĕсем ҫинчен калаҫса ларатчĕҫ. Вĕсем хушшинче Караҫҫăм ятлă каччă пурччĕ. Хуп-хура ҫўҫлĕ, хура куҫлăскер, ялан столяр ĕҫне вĕренес шухăшпа калаҫатчĕ.

— Тырă ĕҫĕпе кăна пурăнсан, укҫа ниҫтан тупма ҫук, — тетчĕ вăл. Атте ялан пупсене вăрҫатчĕ:

— Юлашки укҫана тамăкпа хăратса илеҫҫĕ, пĕтме маннăскерсем! — тесе ылханатчĕ.

Хăш-пĕр чухне Кивьял учителĕ А. М. Князев пырса ларатчĕ. Вăл вара Сала (Чириково) улпучĕ ҫинчен сăмах хускататчĕ:

— Епле пурăнас мар унăн? Мĕн ҫисе тенĕ — вăл пур. Мĕнле тумланас тенĕ — ҫапла тумланать. Пĕр ĕҫлемесĕр ĕҫкĕ-ҫикĕпе иртĕхсе ĕмĕрсене ирттереҫҫĕ. Пурлăх нумай, укҫа хисепсĕр. Ҫĕрĕ таҫтан сарăлса выртать. Ĕҫĕсене тарсисем. чухăн хресченсем туса пыраҫҫĕ. Мĕскĕн Сала вырăсĕсем ҫĕтĕк-ҫурăк тумсемпе, выҫăллă-туталлă асапланса, ишĕлес пек пўртҫенче шăнса лараҫҫĕ. Вăрманĕ ял ҫумĕнче пулсан та касма юрамасть. Вăл улпутăн. Хăйсем хĕлĕн-ҫăвĕн ĕҫлеҫҫĕ, ҫимелĕх ҫăкăр тăваймаҫҫĕ. Улпучĕ кунĕпе авăн ҫапнăшăн та вун пилĕк пус кăна тўлет, — тесе каласа кăтартатчĕ.

Ваҫҫа Аниҫҫи. «Ульяновская правда» хаҫатри ўкерчĕк (1968 ҫ.).

Эпĕ Александр Михайлович калаҫнине ҫăвара карса итлесе ларатăм. «Вĕсен пурин те пĕр шухăш пулмалла та ĕҫе тухмалла мар, ан тив, улпучĕ хăй ĕҫлетĕр», — тесе шухăшлаттăм хам ăшăмра.

— Улпута хирĕҫ пĕр сăмах кала-ха — ҫавăнтах тĕрмене лекетĕн, — тесе хутшăнатчĕ С. С. Сорокин.

Эпĕ Салара пулнă. Вăл инҫе мар: Тимĕрҫентен пилĕк ҫухрăмра кăна. Улпут ҫурчĕсене те курнă, анчах вăл мĕнле пурăннине пĕлмен. «Пĕр улпут пĕтĕм ял ҫыннисене хăратса пурăнать. Пуҫлăхсем те ун май иккен», — тесе шухăшлаттăм хам айван пуҫăмпа.

Ҫапла ҫитĕннисем калаҫнине итле-итле эпĕ патша йĕркине курайми пултăм. Хаҫатра пирвайхи чăваш поэчĕсем ҫырнă сăвăсене вулаттăм. Тайăр Тимккин «Чаплă вилĕм юрри», «Ҫĕнĕ ҫул», «Паян» сăввисене, Н. Шелепин «Ҫĕленне» пăхмасăр калама вĕрентĕм.

С. Сорокин та сăвăсем ҫыратчĕ. Эпĕ Чĕмпĕрте вĕреннĕ чухнех пĕчĕкҫĕ сăвăсем ҫыркалаттăм, халĕ хама хумхантаракан япаласем ҫинчен ҫырма тытăнтăм.

Пĕррехинче хамăр патра пухăнса ларнă ҫынсем ял ҫыннисен пурнăҫĕ ытла та пит начарри ҫинчен калаҫса лараҫҫĕ. Эпĕ ҫак темăпа «Ялта» сăвă ҫыртăм. Ана хамăр патра ларакан ҫынсене вуласа кăтартрăм. Вĕсем ман сăвва ырларĕҫ. С. Сорокин ăна хăйĕн алҫырăвĕсемпе пĕрле «Хыпар» редакцине янă. 1907 ҫ. «Хыпар» хаҫатăн 6—7 номерĕсенче Тăваньялсем Сергей сăввисемпе пĕрле ман сăвă та пичетленсе тухрĕ. Сăвă айне эпĕ «Ваҫҫа Аниҫҫи» тесе лартнăччĕ.

«Камран пулăшу ыйтас?» сăвва ҫырсан, мана Караҫҫăм пичче эсĕ «Тимĕр-

ҫенсем Ваҫҫа Аниҫҫи» тесе ларт, — терӗ. Эпӗ ун сӑмахне итлерӗм. Ку сӑвва «Хыпар» хаҫатӑн 12-мӗш номерне кӗртнӗ. Аяла «Т. В А.» тесе лартнӑ.

Вӑл вӑхӑтра «Хыпар» хаҫатӑн редакторӗ В. И. Ивановччӗ, Чӗмпӗр чӑваш шкулӗнче хама вӗрентнӗскер. Василий Ивановичӑн кун-ҫулӗ кунта та ӑнмарӗ: патша тарҫисем чӑвашсен пӗртен-пӗр хаҫатне хупрӗҫ, типографине салатрӗҫ. «Хыпара» хупнӑ хыҫҫӑн сӑвӑсене ниҫта та пичетлеме май ҫук пулса тӑчӗ.

Пӗррехинче С. С. Сорокин пирӗн пата алӑпа ҫырнӑ журнал илсе пычӗ. Журнал ячӗ «Хайхи». Пире ку пит килӗшрӗ.

— Татах та кӑлармалла ку япалана, — теҫҫӗ аттепе кӳршӗ ҫыннисем.

Ҫавӑнтан кайран эпӗ С. Сорокина «Хайхи» журнала ҫырма пулӑшма тытӑнтӑм. Унта хам ҫырнӑ сӑвӑсемпе калавсене те кӗртеттӗм. «Кам наян, кам ӗҫчен», «Ан хӑра хура халӑх» т. ыт. те. Эпӗ «Хайхи» журнала алӑпа пӗр экземпляр ҫырса параттӑм, С. Сорокин ӑна нумайлататчӗ. Вӑл мӗнле нумайлатнине эпӗ пӗлместӗп. Эпӗ ача пулнӑ, мана пурне те шанман, калама хӑранӑ пуль. Журналӑн кашни экземплярӗ эпӗ ҫырнӑ пекех пулатчӗ. Ҫав журнал ҫине эпӗ хамӑн «Аккули», «Кирук» тата ытти калавсене те кӗртнӗччӗ.

Журналӑн хуплашки ҫине ҫапла ҫырнӑччӗ:

Редакци пуҫра	Кантурӗ кӗсъере

Хайхи

Вулакансем, тӑванӑмсем,
Вуласса тӗплӗ вулӑр.
Йанӑш сӑмаха каҫарӑр,
Ҫитменнине ҫитерӗр,
Ытлашшине ҫук тӑвӑр,
Тӗрӗссине хыт тӑнлӑр!

Журналӑн пӗр номерӗ ҫинче Тӑваньялсем Сергейӑн «Христос ҫӗр ҫинче» ятлӑ калавӗ тухнӑччӗ. Тӗрмере ларакан пӑлхавҫӑ ҫын куҫне ун патне ҫав тери йывӑр вӑхӑтра Христос пынӑ пек курӑнать.

— Ан кулян, — тет вӑл ӑна. — Акӑ часах телейлӗ пурнӑҫ килӗ. Пуянсем, пусмӑрҫӑсем пулмӗҫ. Пурте пӗр тан, ырӑ курса пурӑнма тытӑнӗҫ. Ун чухне вара сан пек ирӗклӗхшӗн асапланакан ҫынсен ячӗ ҫутӑ ҫӑлтӑр пек пулса тӑрӗ.

Ҫак калавра Тӑваньялсем Сергей Христоса чӑн-чӑн революционер пек кӑтартнӑччӗ.

Анчах ҫакӑн пек журнал кӑларса тӑрасси вӑл вӑхӑтра хӑрушӑ ӗҫ пулнӑ. Эпӗ хам айваннипе ӑна ӑнлансах та кайман.

Ҫуркунне С. Сорокина Хусана йышӑрттарчӗҫ. Вӑл унта кайнӑ чухне ялти чӑвашсем пек сӑхманпа, тӗп хунӑ ҫӑматӑпа кайрӗ. Ҫӳҫне ҫаврака кастарчӗ. Сӑхманӗ, ҫӗлӗкӗ те, кӗпи-йӗмӗ те — пурте кивӗ — чӑн-чӑн тӗттӗм чӑваш каччи пекех тумланнӑччӗ. Никам та: «Ку ҫын С. Сорокин, Тимӗрҫен учителӗ», — тесе калас ҫук.

— Палласан ҫул ҫинчех тытса хупӗҫ, сыв пулӑр, тен, урӑхран кураймӑпӑр та пӗр-пӗрне. — тесе тухса кайрӗ вӑл килӗнчен.

Хусантан таврӑнсан мӗн пур пек алҫырӑвӗсене пурне те вута пӑрахса ҫунтарчӗ. «Хайхи» журналӑн пӗр номерӗ те юлмарӗ. 1908 ҫ. кӗркунне Аслӑ Аксӑва куҫса кайрӗ. 1910—1911 ҫулсенче вӑл Чӑваш Паснапуҫӗнче ӗҫлерӗ. Ватӑлсан хӑйсен ялне куҫнӑ, ҫурт лартнӑ. Вара виличченех ҫавӑнта пурӑннӑ.

Мелекесре

1963 ҫ. пӗр кӗтмен ҫӗртен Хусанти университетра ӗҫлекен К. К. Петров журналист ман патӑма ҫыру ячӗ. Вӑл ман автобиографипе интересленет. «Хыпар» хаҫат тухса тӑнӑ вӑхӑтри пурнӑҫа ыйтса пӗлесшӗн. Ун ҫырӑвӗсене ответлеме манӑн тахҫан иртсе кайнӑ ача чухнехи пурнӑҫа аса илмелле пулчӗ.

Вӑл ман патӑма ҫыру ҫырассин сӑлтавӗ ҫапла пулнӑ. Ман тӑван шӑллӑм, Свердловскра пурӑнакан Итэсь Виктор Васильевич Хусана пынӑ. Вӑл инженер-геолог пулнӑскер халӗ пенсипе пурӑнать. Вӑл Ульяновск рабфакӗнче Афанасий Лисков журналистпа пӗрле вӗреннӗ. Виктор Итэсь Хусанта Лисков патӗнче пулнӑ. Хула курса ҫӳренӗ чух вӗсем пӗр журнал редакцийӗнче К. Петрова тӗл пулнӑ. Вирӗ чӑваш калаҫнӑ май авалхи пурнӑҫа, Хусанти чӑвашсен пирвайхи хаҫачӗ «Хыпар» тухса тănине аса илнӗ.

— «Хыпар» хаҫатра сӑвӑ-калав пичетленӗ чылай авторсен пурнӑҫне халӗ те тӗпчесе ҫитереймен-ха, — тенӗ К. К. Петров. — Акӑ Ваҫҫа Аниҫҫи ятлӑ сӑвӑҫ пулнӑ, ун шӑпи те паллӑ мар.

— Ваҫҫа Аниҫҫи? Ара, вӑл ман тӑван аппа-ҫке! — тӗлӗнсех кӑшкӑрса янӑ Виктор Васильевич. — Ялта ӑна ҫапла чӗнетчӗҫ. Халӗ те пурӑнать вӑл.

— Ӑҫта?

— Мелекесре.

— Адресӗ пур-и?

— Пулмасӑр, пур.

К. К. Петровпа А. Лисков мана вара ҫапла тупнӑ. 1964 ҫ. К. Петров Мелекес хулине килсе кайрӗ. Иккӗмӗш хут эпӗ ӑна Шупашкарта тӗл пултӑм.

Эпӗ хам Мелекес хули ҫывӑхӗнчи ялсенче пурӑнса ӗмӗре ирттернӗ. Шупашкарта пӗлнӗ ҫын ҫуккипе ҫыру ҫӳретмен, унти хыпарсене пӗлмен. 1906—1907 ҫулсенче сӑвӑсем ҫырни ҫинчен хам тӑвансемсӗр пуҫне никампа та сӑмах хускатса калаҫман. Ҫавӑн чухне ҫапла ҫырнисене кӗнеке кӑларасси ҫинчен шухӑшламан. Тепӗр енчен, эпӗ «Хыпар» хаҫатӑн типографине салатнӑ чух жандармсем ун архивне веҫех пӗтернӗ пуль тесе шутланӑ.

К. К. Петров ман сӑвӑсемпе калавсене пухса Шупашкара кӗнеке издательствине янӑ, вара вӗсене Стихван Шавли редакцилесе кӑларнӑ. Кӗнекен ячӗ — «Ҫутӑ ҫӑлтӑр хӑпарчӗ». Халӑх телейлӗ пуласса ӑчаранах ӗненни, ӗмӗтленни маншӑн ҫутӑ ҫӑлтӑр пулчӗ. Халӗ вӑл чӑнах та ҫӳле хӑпарчӗ ӗнтӗ. Ӳлӗмрен те ҫав ҫутӑ ҫӑлтӑр ан сӳнтӗрччӗ. Вӑл ӗмӗр ялкӑшасса шанни мана ҫак ватлӑх кунӑмра та ӗҫлеме хал парать.

1969.

Матвей Чернов, Совет Союзӗн Геройӗ.

«АТӐЛ КАЧЧИ»

поэмӑран

...Вунӑ паттӑр сӑрт ҫинче,
Типӗ курӑк хушшинче,
Пӗлтерчӗҫ фронтрисене
Хӑйсем ӑҫта ҫитнине...

Пулнӑ унта пӗр чӑваш:
Ҫамрӑкскер, Чернов юлташ.
Сахал мар паттӑрлӑхне
Курнӑ юлташсем унне.

Вӑрҫнӑ вӑл Шурхулара,
Орелта та Смоленскра.
Вирӗ хутчен аманать,
Татах чаҫе таврӑнать.

...Вунӑ паттӑр сӑрт ҫинче —
Вутлӑ ҫумӑр айӗнче:
Хӑрамаҫҫӗ нимӗн те,
Вайсем тан мар пулин те.

Пуля ҫумӑр пек ҫӑвать,
Ҫурӑлаҫҫӗ минӑсем.
Чернов Матвей аманать,
Аманаҫ юлташӗсем.

Пит хытӑ ыратнипе
Унӑн ӑнӗ ҫухалать,
Аташать килтисемпе,
Е йынӑшать, е кулать.

Вӑхӑт-вӑхӑт куҫ уҫне
Амӑшӗ пырса тӑрать,
Е аслашшӗ ун патне
Туртмалли йатса пырать.

...Вилчӗ чаплӑ вилӗмпе
Чӑваш ачи вӑрҫӑра.
Тӑчӗ пӗтӗм вӑйӗпе
Вӑл тан мар ҫапӑҫура.

100 МАЛТАНХИ СĂВВĂМСЕМ

1906—1907 çулсенче Хусанта чăвашсен пирвайхи хаçачĕ «Хыпар» тухса тăратчĕ. Аттен юлташĕсем, кÿршĕ-аршăсем пирĕн патра хаçат вуланине итлеме пуханкалатчĕç. Ялти ачасене вĕрентекен С. С. Сорокин вуланине итлесе ларнă хыççăн вăрахчен каласса ларатчĕç. «Камăн мĕн ыратать — çавăн çинчен калаçать», — теççĕ вĕт. Чухăн çынсем хăйсен нушаллă пурнăçĕпе тарăхатчĕç. Пуçлăхсем пуянсене хÿтĕлени, чухăнсене пусмăрлани çинчен, улпутсем иртĕхсе пурăнни çинчен, куланай пухакансем хĕнени çинчен калаçатчĕç.

Эпĕ, 13—14 çулхи хĕрача, çитĕннисем хушшинче итлесе лараттăм. «Çук çынсем нумайăн, пуянсем сахал. Нумай сахала çĕнтермелле», — тесе шухăшлаттăм. «Çутă çăлтăр хăпарчĕ» кĕнеке çине тухнă сăвăсене нумайăшне эпĕ çав шухăш кăмăлпа çырнă. («Улпутсен пурнăçĕ», «Хура халăх ăранĕ», «Йыхрав», «Ан хăра, хура халăх»). Эпĕ ача пулнă. Шухăшласса та ачалла шухăшланă. Çĕнĕ пурнăç тăвасси ман шухăшпа пит çăмăл та пит кĕске вăхăтра пулмалла пек туйăннă. «Хыпар» хаçатăн юлашки редакторĕ В. Н. Иванов яла пыркалатчĕ. Пĕррехинче вăл мана: «Анисия, ты очень наивная», — терĕ. Вăл тĕрĕс каланă. Çĕнĕ пурнăç тăвасси пит çăмăлах пулмарĕ.

«Пăрлă çумăр» сăвва тырăсене пăр пĕтерсе кайнă чирки çырнăччĕ. Пăр пĕрчисем, кăвакарчăн çăмарти пек шултăраскерсем, пулса çитнĕ ыраша тяпкăпа тÿнĕ пек ватса кайрĕç. Нумайăшĕн чĕречисене çĕмĕрнĕччĕ. Ахаль те аран-аран тăранса пурăнакан ял çыннисемшĕн ку пит пысăк инкек пулнă.

«Вĕренме ямаççĕ» сăвва хамăртан инçе мар пурăнакан Марье ятлă хĕрачана ашшĕсем вĕренме яманшăн пăшăрханса çыртăм. Анат Тимĕрçенте шкул уçассăнах, малтанхи çулсенче арçын ачасем хушшинче пĕр эпĕ анчах хĕрача вĕренеттĕм. Манпа пĕр танлăрах хĕрачасем шкула каясшăн пулсан та, ашшĕ-амăшĕсем ямастчĕç. «Хĕрачана хут пĕлни кирлĕ япалах мар», — тесе калаçатчĕç.

«Тăлăх ача» сăвва 1907 çулта, хĕл варринче ыйткаласа çÿрекен тăлăх ача шăнса вилнĕ вăхăтра, çыртăм. Ун пек тăлăх туратсемшĕн вăл вăхăтра никам та тăрăшман. Хуласенче приютсем пулнă та, пур тăлăх та унта лекеймен.

«Çутă çăлтăр хăпарĕ-ха» сăвва «Хыпар» хаçата хупнă хыççăн çыртăм. Сăвăсенче пуринче пекех манăн халăха çутта кăларас ĕмĕт палăратчĕ. Халĕ ĕнтĕ вăл ĕмĕт пурнăçланчĕ.

«Камран пулăшу ыйтас?» сăвва эпĕ ырăслинчен куçарнă. Анчах вăл сăвва кам çырнине пĕлмен. Аттен хучĕсем хушшинчен тупса вуларăм та пит аван пек туйăнчĕ. Пуринчен ытла юлашки сăмахĕсем:

Обнял бы его я, да нельзя,
Человек тот добрый — это я.

1906—1907 çулсенче çырнă сăвăсемпе калавсем паян кунччен пуçра кăна упранса юлма пултарнă. Тетрадьсем упранса юлайман. Ниçта куçса çÿремесĕр ялан пĕр ялта пурăннă пулсан, пĕр хускатмасăр арча тĕпĕнче выртнă пулсан та е кĕве, е шăшисем кăшласа янă пулĕччĕç. Тепĕр енчен, ун пек çырнă сăвăсене патша саманинче упрама та хăрушă пулнă. Пĕр вăхăтлăха кăна, 1905—1906 çулсенче, пичет енĕпе хăрушлăх сахалтарах пулчĕ. Унтан татах полицисем пырса ухтарасран хăраса пурăннă. Çав майпа 1906—1907 çулсенче çырнă сăвăсене çунтарса янă. Аттен вăрттăн кĕнекесем, прокламацисем, листовкăсем нумайччĕ. Пурне те вута пăрахса çунтарса ятăмăр.

Октябрь революцийĕ хыççăн хам ача чух çырнă сăвăсене аса илсе пĕр тетрадь çине çырнăччĕ. 1921 çул вăл тетраде ытти алçырăвĕсемпе (куçарнă пьесăсемпе) пĕрле Эврел ятлă яла шкул шкапне хурса хăвартăм. Хамăр выçлăхран тарса Çĕпĕре кайрăмăр. Хĕл каççан, татах çав шкула таврăнма шутланăччĕ. Эпир таврăннă çере шкул çуртне столовăй тунă. Шкапра пĕр хут татки те юлман. Каярахпа, Ямпак ĕçленĕ чухне, вырăсла юрăсене чăвашла куçаркаларăм, ача чухне çырнă сăвăсене те тепĕр хут аса илсе тетрадь çине çырса хутăм. Кĕнеке кăларас тесе шухăшламан эпĕ. Хам вилсен ачасем ĕлĕкхи пурнăç çинчен вуласа пăхчăр тесе çырнă. К. К. Петров вăл сăвăсене издательствăна ярасшăн пулчĕ. Эпĕ малтанах килĕшмерĕм. Çынсене култарни кăна пулĕ терĕм. Вăл сăвăсене çырнă чух эпĕ ача пулнă. «Ритм», «рифма» сăмахсем мĕне пĕлтернине те пĕлмен. Чĕмпĕр чăваш шкулĕн хатĕрленÿ класĕнче кăна вĕреннĕ вĕт. К. В. Иванов сăввисене вулакаланă, «Хыпар» çинчи сăвăсене вуланă, хăшне-хăшне пăхмасăр вĕреннĕ. Унтан хам та сăвă тĕрлеме шут тытнă.

1973.

ЮЛАШКИ ÇУЛСЕНЧЕ ÇЫРНИСЕМ

Анне

Нихăçан сÿнми, ĕмĕрлĕхех
Юратупа тулать чĕре:
Виличченех, виличченех
Анне тени пĕрре, пĕрре!

Эс саваннă чух вăл савăнать,
Инкек пулсан — пăшăрханать,
Эс чирлĕ — вăл асапланать,
Пĕрле йĕрет, пĕрле кулать.

Юлташусем сана мансан,
Аннÿ манмасть хăй ачине.
Ун ăшшине тивĕç пулсан,
Тĕрен аннÿ кăкри çумне.

1968.

Кĕркунне

Мăнтăр-мăнтăр пĕлĕтсем
Хупăрлаççĕ тÿпене,
Вĕтĕ çумăр пĕрчисем
Йĕпетеççĕ çĕр питне.

Хĕрлĕ-сарă тумтирне
Салхуп хываç йываççем.
Вăрмансенче юррине
Юрламаççĕ кайăксем.

Пушанаççĕ уй-хирсем,
Типсе хăрчĕç курăксем,
Уçăм кăна парăнмасть,
Кĕр çитниччен хăрамасть.

1968.

Шухăша путнă вăхăтра

Çамрăклăх, хаваслăхпа илем
Ĕмĕр сакки хыçнех пытанчĕç.
Тĕксĕмленчĕç ĕнтĕ куçăмсем,
Пурçăн пек çÿçĕмсем шуралчĕç.

Яланхи пекех çĕр чăмăрне
Хĕвелĕ ăшăтать, çутатать,
Пĕлĕчĕ хупăрлать тÿпене,
Кун çути хуралать, хуралать.

Йывăç çулçисене кĕрхи çил
Çĕр çине вĕçе-вĕçĕн тăкать,
Юлашки çулçине эс ан ил,
Сивĕ çил, йывăçĕ хурланать.

Йывăç пек, этем савмасть кĕре
Этем кĕрĕ ытла аван мар.
Ак чарăне тапма та чĕре, —
Унччен çавах пурнăçа савар.

Хĕвелĕ ир тухать, каç анать,
Çумăрĕ шăварать çĕр питне.
Куç хупăнсан тĕнче пытанать,
Ĕмĕт тени юлать çамрăккине.

Çамрăклăх, хаваслăхпа илем
Пĕр çын вилнипелех пĕтес çук, —
Пĕр çыншăн кăна мар-çке вĕсем
Этем йăхĕ нихçан пĕтес çук.

1969.

1921 çулхи выçлăх

Хĕртет хĕвел, хĕртет-пĕçерет,
Хура тăпра вĕри çатма пек.
Çил те пулин пите пĕçерет,
Сулхăнра та пăчă — мунча пек.

Тÿпе тăра. Пĕлĕт курăнмасть,
Сывлăм та çук, çумăр та çумасть.
Типсе кайрĕç ешĕл курăксем,
Хăрса пĕтрĕç шăтнă тырăсем.

Тиф чирĕпе хăрушă выçлăх
Тапăнчĕçĕ иккĕш пĕр пулса,
Аптăранă, хăранă халăх
Ним тăваймасть, тарать вокзала.

Çĕпĕр енне кайма тухрăмăр,
Çитсе чарăнтăмăр вокзала.
Çынсем нумай, епле ларăпăр?
Каяс марччĕ киле каялла.

Пуйăс çитрĕ. Халăх хускалчĕ,
Кăшкăрашаç, вăрçаç, макăраç..
Темĕн пулнă пекех туйăнчĕ:
Чупаç çынсем, пĕр-пĕрне таптаç.

Ак пуйăс кăшкăртрĕ, хускалчĕ,
Вăйлăраххи ларчĕ те кайрĕ.
Вăйсăррисем ючĕç хурланса,
Вăрçаç пĕр-пĕринпе тарахса.

Пĕр хĕрарăм çамрăк ачипе
Йĕрсе чупать пуйăс хыçĕнчен.
— Чарăнас çук пуйăс чупнипе,
Ан йĕр, аппа, кĕт-ха ыранччен.

Лараç çынсем вокзал умĕнче
Пĕр кун çеç мар, хăшĕ эрнипе.
Чирлĕ çынсем вĕсен хушшинче
Ахлатса выртаç пÿрт çумĕнче.

Йĕрсе ярас килет кăшкăрса,
Пăхатăп эпĕ пĕр виле çине:
Ласкать ача, ласкать макăрса
Вилнĕ амăшийĕн кăкрине.
1969

* * *

Пытарчĕçĕ Хусанкая çĕр айне,
Тапта-тапта тирпейлерĕç тăприне,
Хĕрхенмерĕ вилĕм халăх поэтне,
Пултараймĕ вĕлерме унăн ятне.
15.III.70.

Тинĕс

Тинĕс пăтранать,
Кĕрлет, ахăрать,
Амăртнă пек юхаççĕ хумсем.

Çилĕ шăхăрать,
Шыв шавлать, кашлать,
Хупланаç пĕтĕмпех хăлхасем.

Çиçĕмĕ çиçет,
Пĕлĕте çурать,
Тинĕс хумне каснăн туйăнать.

Хăш таран пĕлĕт,
Хăш таран тинĕс —
Пĕлме çук, пăтă пек пăтранать.

Тинĕсре пулман
Çын хуйхă курман,
Ку сăмаха калăх каламан.

Кĕрлесе тăрать,
Мĕкĕрет, улать,
Тĕнче пĕтнĕ пек туйăнать.
1970 ç. тĕлĕ

Пир кĕпе те...

Пир кĕпе те, пурçăнни те, ытти те
Кивелеççĕ çĕтĕлеççĕ пурĕпĕр.
Тăларан, тиртен çĕленĕ тумтир те
Ăшăтаймĕ çурăмне ĕмĕр-ĕмĕр.

Кĕпе çеç мар, çын та ватăлать,
Çÿç шуралать, илем те таçта каять.
Мĕнле паттăр, пултаруллă пулсан та,
Икĕ ĕмĕр пурăнаймасть никам та.

Хĕвел тухать, хĕвел пытанать, анать.
Тепĕр кунне татах тухать, çутатать.
Вилĕм çави пĕр сулăнать, пĕр касать.
Вилни вилет, çуралакан çуралать.

Пурнăçпа вилĕм тавлашаç ялан, —
Çут тĕнчере пурнăç пĕтмĕ нихăçан.
1971.

Чĕре

Этем ĕçлет-ĕçлет, ывăнать,
Ывăнсассăн выртать те канать.
Ĕçет, çиет — ăна вăй кĕрет,
Унтан татах ĕçре вăл çÿрет.

Этем чĕри нихçан та канмасть,
Пĕр самант та тапма чарăнмасть.
Утмăл, çитмĕл, сакăрвунă çул,
Тапать чĕре хăш чухне çĕр çул.

Ĕмĕр-ĕмĕр чĕре тапаймĕ,
Вĕри юн та ĕмĕр чупаймĕ,
Сывлăш тухмĕ, илтмĕç хăлхисем,
Ĕмĕрлĕхе хупăнĕç куçсем.
1971.

* * *

Ача чух эп нумай çырайман,
Патша йĕрки куçа уçтарман.
Ватлăхра тытăнтăм та çырма,
Кам савăнса вулĕ сăввăма?

Çуралнă эп кивĕ тĕнчере.
Халь поэзи çичĕ пĕлĕтре.
Çич пĕлĕте вĕçсе çитес çук,
Çунатсем аманнă — вăйăм çук.

Иртсе кайнă çамрăк кунсене
Каялла çавăрса килес çук.
Сÿнсе пыран чĕрен хÿхĕмне
Шăрпăк тивертнипе чĕртес çук.
1972.

Тĕлпулу

Çуллахи тÿлек кун. Куранмасть
хирте чун.
Сар хĕвел çеç тăрать шăранса.
Колхоз уйĕ умра, вĕç-хĕрри те ун çук,
Тырă-пулă юхать хумханса.

Ял кĕрлет, ял шавлать — ун
патне хăнана
Килнĕ мар-и тăван ачисем?
Çунатсем сарăлса тĕрекленнĕ кăна —
Аякка сапаланнă вĕсем.

Çук, яман ял ятне Тимĕрçен ачисем:
Врач, учитель, профессор таран
Ÿссе çитрĕç вĕсем. Хăнана халь килсен,
Саламлать тăван ял аякран.

Çĕршыва тапăнсан сĕмсĕр урнă тăшман,
Вăрçă вучĕ хыпсан таврана,
Тимĕрçен ачисем вилĕмрен хăраман, —
Хирĕç тухнă чĕнмен хăнана.

Тимĕрçен ялĕсем пит начарччĕ авал,
Халĕ, ак, пăх та савăн кăна:
Каçсерен çăлтăрсем çуталаççĕ йăл-ял!
Вĕçене этем çутнă — сăна!
1974.

Асаилÿ

Иртсе кайнă кунсем халь те ман асăмра..
Тикĕсех пулмарĕç кунçулсем.
Ачасем пÿрт тулли, тăвансем аякра
Хупăнчĕç машăрăн куçĕсем.

Çăмăлах пулмарĕ атьсене ÿстерме:
Çĕрпе кунне пĕлмен—ĕçленĕ.
Йывăртарах пулнă çи-пуса питĕрме,
Кив кĕрĕксем пăсса çĕленĕ.

Йĕнĕ те, кулнă та ачасемпе пĕрле,
Юлашки татăк та вĕсемшĕн.
Чирлесен куç хупман çĕрĕ-çĕрĕпеле, —
Амăшĕ пурăнать атьсемшĕн.

Ситĕнчĕç ачасем, ĕçлеме тытăнчĕç.
Пурăнатăп тенĕччĕ савăнса.
Икĕ ывăл харăс вăрçа тухса кайрĕç,
Эп юлтăм Гитлере ылханса.

Пĕри пусне хучĕ тăшманпа çапăçса,
Тепри ав таврăнчĕ аманса.
Ÿстертĕм атьсене, вĕрентрĕм тăрăшса,—
Сахал мар йĕнĕ пуль тăтăлса.

Пурăнăç халь аван: пурте пур мăй таран
Ирттересчĕ çапла ĕмĕре.
Ан килтĕрччĕ тăшман вăрçăпа урăхран,
Мир пултăрччĕ пĕтĕм тĕнчере.

«Çарăмсан» литература пĕрлешĕвĕнче.

100 МАЛТАНХИ ЧӖКЕҪ

Пуҫламӑш утӑмсем

ВАҪҪА АНИҪҪИН «Ялта» сӑвви 1907 ҫулхи пуш уйӑхӗнче «Хыпар» хаҫатра кун ҫути курнӑ. Ҫакӑ вӑл чӑваш пичетӗнче малтанхи хӗрарӑм-сӑвӑҫ сасси янӑраса кайнине пӗлтернӗ Ваҫҫа Аниҫҫи 1904 ҫултанпах сӑвӑ хайлама пуҫланӑ. Чӗмпӗрте вӗренекен Трубина Марфи те ҫав ҫулсенчех чӑвашла сӑвӑсем ҫырма тытӑнать. Унӑн 1906—1908 ҫулсенчи сӑввисем упранса юлнӑ. Анчах вӑл совет тапхӑрӗнче тин пичетленме тытӑнать, тӗп вӑя прозӑпа ҫырас ӗҫе хурать. Ҫавӑнпа Ваҫҫа Аниҫҫине хамӑрӑн малтанхи поэтесса — тӑван ҫырулӑх поэзийӗн малтанхи чӗкеҫӗ теме тивет.

Выҫлӑха пула йыттӑн та вӗрме халӗ ҫук, шӑммисем ҫеҫ юлнӑ ача хырӑм выҫҫи кастарнипе пӳрне ӗмет, амӑшӗ унӑн чирлӗ иккен, ашшӗ тӗрмере асапланать, ялӗ ҫыннисем вилсе пӗтнӗ пек «пит лӑпкӑ»... Автор хӑй вӑхӑтӗнчи ял сӑн-сӑпатне чуна тивекен, куҫа курӑнакан санарсемпе ӳкерсе панӑ. Ялти ӗҫ ҫыннисен пурнӑҫӗ калама ҫук тертлӗ — акӑ мӗн пӗлтересшӗн сӑвӑҫ, акӑ мӗншӗн пӑшӑрханать вӑл, кунпа пӗрлех ҫак асапа тек тӳссе тӑма кирлӗ маррине те систересшӗн. Ҫапла тӳрех пысӑк ыйту хускатнӑ тин кӑна вунпиллӗке пуснӑ чӑваш хӗрачи.

М. Юрьев критик ҫакна асӑрханӑччӗ: асӑннӑ сӑвӑ хӑй сӑнарӗсемпе Г. Кореньковӑн икӗ уйӑх маларах «Хыпарта» тухнӑ «Хальхи пурнӑҫ» сӑввипе питӗ ҫывӑх. Эппин, Ваҫҫа Аниҫҫи ӑна темӑпа ӑсталӑх тӗслӗхӗ вырӑнне хума пултарнӑ. Тӑваньялсем Сергей сӑввисенче те ҫав санарсенех куратпӑр Апла вӗсен витӗмне те шута илмелле. Ку вӑл ҫав сӑнарсем пурнӑҫра тӑтӑш тӗл пулни ҫинчен те калать.

1907 ҫулта «Хыпарта» Ваҫҫа Аниҫҫин «Камран пулӑшу ыйтас?» сӑвви те тухнӑ иккен. Ана Г. Гейнен вырӑсла куҫарнӑ сӑввипе усӑ курса ҫырнӑ-мӗн. Вырӑсла текстран пӑрӑнма тӑрӑшманран-и, тен, ку сӑвӑ тӑпӑлккарах, якарах. Унта ҫынна никамран ытла хӑй кӑна пулӑшма пултарни ҫинчен каланӑ. Ку вӑл революци тапхӑрӗнче пусмӑрти халӑха кӗрешӳве чӗннипе пӗрех янӑранӑ.

Чӑвашсен малтанхи хаҫатне Ваҫҫа Аниҫҫи ытти сӑвӑсене те ярса панӑ-мӗн. Хальтерех тишкерсе пӑхнӑ тӑрӑх, вӗсем «Хура халӑх» ятпа пичетленнӗ теме май пур («Хыпар», 1907, 13, 15 №№).

«Хыпарта» тухнисемсӗр пуҫне Ваҫҫа Аниҫҫин пултарулахӗн малтанхи тапхӑрне ытти ӗҫсем те чыс кӳреҫҫӗ. 1904 ҫулта та, ун хыҫҫӑн Чӗмпӗрте вӗреннӗ чухне те вӑл темиҫе сӑвӑ ҫырса пӑхнӑ («Кӗлӗ», «Ҫуркунне», «Хӗр ачана вӗренме ямаҫҫӗ» т. ыт. те). Унта пейзаж ӳкернипех ҫырлахман, ача-пӑча пурнаҫӗнчи хуйха-суйха та хӑюллӑн палӑртнӑ: вӗренекенсене хӗнекен пупа сивленӗ, хӗрачасенчен чылайӑшӗн хут вӗренме тӳр килменнине пӗр тантӑшӗн шӑпи урлӑ сӑнласа панӑ.

Революциччен чӑвашсем йышлӑ вӗреннӗ хуласенче те алҫыру журналӗ кӑларасси анлӑ сарӑлман. 1906—1907 ҫулсенче Анат Тимӗрҫенте Тӑваньялсем Сергей пуҫарнипе «Хайхи» ятлӑ алҫыру журналӗ тухса тӑрать. Ку ӗҫе Ваҫҫа Аниҫҫи те хутшӑнать: материалсене ҫырса парать. журнала нумайлатнӑ хыҫҫӑн ҫамрӑксем хушшинче салатать.

Сӑвӑҫ патӗнче

1974 ҪУЛХИ раштав уйӑхӗ. Хырлӑхри Димитровград. Ваҫҫа Аниҫҫи ун чухне больницӑраччӗ, хытах аптӑранӑччӗ. Палатӑра поэтесса хӗрӗ амӑшӗ патӗнчен уйралмасӑр ларатчӗ.

Сӑвӑҫӑн ҫӳҫӗ кӑвакарнӑ, пит-куҫӗ типшӗм, хӑй шурӑ катанпир тутӑр ҫыхнӑ. Эпӗ Шупашкартан килнине пӗлсен, ӑшталанса ӳкрӗ, хавасланчӗ.

— Пӗлтӗр те шӑнса чирлесеттӗм. Ку таранччен капла ураран пӗрре те ӳкменччӗ. Наяна тухрӑм, улпут пек пурӑнатӑп: ҫӑвартан хыптараҫҫӗ. Чирлесе пурӑнасси ӗҫрен те йывӑр. Ӗнер вилӗм кӗтрӗм — килмерӗ... — тет канӑҫсӑр Анисия Васильевна. — Киле каяс килет, килте кашни япалана хӑнӑхса ҫитнӗ, вӗсене тытса хыпашланипех кӑмӑл ҫӑмӑлланать. Халь уҫӑлса пыратӑп ӗнтӗ...

Сӑмах хыҫҫӑн сӑмах. Пурнӑҫӗпе, ӗҫӗ-хӗлӗпе интересленнӗрен Аниҫҫа аппа ытларах поэзи ҫинчен каласрӗ, хӑй литература ӗҫне кӳлӗннине аса илчӗ.

— 1907 ҫулта Тӑваньялсем Сергее алӑпа ҫырса «Хайхи» журнал кӑларма пулӑшрӑм. Шкул тетрачӗ ҫине сӑвӑкалавсене шултӑран ҫыра-ҫыра параттӑм. Сергей Семенч ӑна ӑшӑх патнусри темӗнле шыва яратчӗ, ун ҫине шурӑ хут хуратчӗ те эп ҫырни темле майпа ун ҫине ҫапӑнса юлатчӗ. Ҫапла вара пӗрре ҫырни нумайланатчӗ. Журналӗсене, каҫхи вӑййа тухсан хамӑрӑн ҫывӑх юлташсене вӑрттӑн тыттарса яраттӑмӑр...

Сӑвӑҫ улттӑрах хут вулама вӗреннӗмӗн. Ашшӗ учитель пулнӑ. Вӗсен килӗнче ялти ҫынсем час-часах ушкӑнпа «Хыпар» хаҫата вуланӑ. Пӗррехинче яла Чӗмпӗртен пӗр вырӑс рабочийӗ пынӑ. Вӑл революци шухӑшлӑ литература вуласа панӑ. Аниҫҫа ашшӗ ҫавна чӑвашла куҫарса ӑнлантарнӑ. Ҫав каласӑва итленӗ хыҫҫӑнах чӑваш хӗрӗ «Кам наян, кам ӗҫчен» сӑвӑ ҫырать, унта пусмӑрҫӑсен сӑн-сӑпатне ӳкерсе парать. Пӗррехинче тата ашшӗ кӗнекисем хушшинче «патшапа мужик» ҫинчен ҫырнӑ сатирӑллӑ сӑвӑ сыпӑкне тупнӑ.

— Сӑвӑсене вуланипех ҫырлахас килместчӗ, ман вӗсене пӑхмасӑр калама хӑнӑхас килетчӗ, — тет поэтесса. — Куна та ҫапла вӗреннӗччӗ, — тет те сылтӑм аллипе ҫирӗппӗн сулкаласа вуласа парать. Акӑ унӑн пӗр пайӗ:

Коль в селе дурак родится,
Он на что-нибудь годится, —
Даром хлеб не станет есть,
Смотришь, годен лапти плесть.
И в свинины пастухи.
Но с царем дела плохи,
Много выйдет чепухи.
И при чине при таком
Нужно чинно и с умом
Все дела по царству взвесить:
Тут сослать, а там повесить...

Вырӑссен пӗрремӗш революцийӗн ҫулӗсенче сӑвӑҫ чӑваш поэчӗсенчен Тайӑр Тимккипе Николай Шелепие хавхаланса вуланӑ-мӗн, ун чухнех Тарас Кирилловӑн «Тырӑ пулнӑ ҫул», Турхан Яккӑвӗн «Варуҫҫи» поэмисене пӑхмасӑр калама вӗреннӗ. Хӑйне йывӑр пулин те, вӑл халӗ никам ыйтмасӑрах, Т. Кириллов поэмин пысӑк пайне каласа пачӗ. Самантлӑха чарӑнса илет, хӑрах аллипе куҫне хупать те аса илсе малалла калать. Сӑмах май Аниҫҫа аппа хӑйӗн ҫамрӑк чухнехи тата юлашки сӑввисене те чылай каласа пачӗ. Упӑшки вилсен, вӑл вырӑсла сӑвӑ ҫырнӑ, ана та аса илчӗ.

— Ӗлӗкхи пек ҫыратӑп та, килӗшсех те пӗтмест пуль. Сӑвӑ ҫырма кӗнекерен вӗренеймерӗм, халӑх юррисенчен хӑнӑхрӑм. Чун тӳсеймест — хӑш чух ҫӗр варринчех тӑрса пуҫа килнӗ сӑвӑсене хут ҫине ҫыра-ҫыра хуратӑп, кайран юсатӑп, тӑвансемпе юлташсене вуласа кӑтартатӑп, вӗсем каланисене шута илсе якататӑп. Ҫынсене сӑввӑмсем мӗн чухлӗ те пулин кирлӗ пулӗҫ тетӗпҫке... — тет Анисия Васильевна.

Пӗлтӗр хам нумай ҫул ӗҫленӗ ялта пултӑм, Совет Союзӗн Геройӗ Матвей Чорнов чӑваш ҫинчен калакан «Атӑл каччи» поэмӑна вуласа патӑм. Халӑх йӗрет. Хӑйсен вилнӗ тӑванӗсене те аса илчӗҫ пуль...

«Камран пулӑшу ыйтас?» сӑвва епле ҫырни пирки интересленетӗп.

— Пирӗн килте вырӑсла численник пурччӗ, унта ҫав сӑвӑ пичетленнӗччӗ. Мана вӑл питӗ килӗшрӗ, вара манӑн ӑна чӑвашла каласа парас килчӗ. Чӑвашла ҫыртӑм ӑна хайхи, — тет Аниҫҫа аппа. Унтах ҫапла хушса хурать:

— Мӗншӗн-ха пирӗн хӗрарӑмсем никамах та ҫырмаҫҫӗ?

— Ӗлӗк, чӑнах, сахал пулнӑ, май килмен. Халь хӗрарӑм-ҫыравҫӑсен йышӗ пирӗн те ӳссех, хастарлансах пырать, —лӑплантарма тӑрӑшатӑп эпӗ, кам-кам ҫырнине пӗлтеретӗп.

Ватӑ сӑвӑҫ мана ҫавӑн пекех хӑй ҫамрӑк чухне «Севастопольская революционерка» ятлӑ кӗнекене питӗ хавхаланса вулани ҫинчен, Тӑваньялсем Сергей Хусана «Хыпар» хаҫат редакцине хресчен пек тумланса вӑрттӑн ҫитсе килни ҫинчен каласа кӑтартрӗ. Ҫак тӗлпулу маншӑн манӑҫми самант пулса юлчӗ. Ваҫҫа Аниҫҫин поэзи туйӑмӗ ватлӑхра та сӗвӗрӗлменни, вӑл хӑй тахҫанах ҫырнӑ тата вӗреннӗ пайтах сӑвва астуса тӑни тӗлӗнтерчӗ,

савăнтарчĕ, ăмсантарчĕ. Ун пек нумай сăвва пăхмасăр пĕлекене питĕ сахал курна эпĕ...

Феникс кайăк

ВУЛАКАНСЕМ аллă çула яхăн Ваççа Аниççин кун-çулĕ çинчен пĕлеймесĕр пурăннăччĕ. 1965 çулта К. Петров поэтесса пурнăçĕпе халиччен паллă пулман сăввисем çинчен каласа пачĕ. Телее тенĕ пек, сăвăç хăй те чĕрех иккенĕ паллă пулчĕ. Поэзири ĕç-хĕлне сума суса йышăнни ăна ватлăхра та пайтах сăвă сăвăлама хавхалантарчĕ. Ку вăл феникс кайăк хăй кĕлĕнчен чĕрĕлсе тăнă пекех килсе тухрĕ.

Тăван литературăна аталантарас ĕçри ӳсĕмсемшĕн ăна 1968 çулта Чăваш АССР Верховнăй Совечĕн Президиумĕ, 1973 çулта КПСС обкомĕпе Чăваш АССР Министрсен Совечĕ Хисеп грамотисем панă.

Ваççа Аниççин «Çутă çăлтăр хăпарчĕ» кĕнеки, Стихван Шавли калашле, иртнĕ саманана сăнлакан «чĕрĕ кӳнтелен (свидетель) пекех, документ пекех хаклă» пулсан, «Емĕт çитрĕ» сборник икĕ ĕмĕр сакки çинче ларса курнă çыннăн шухăш-туйăмне палăртать. Çакă вăл икĕ ĕмĕрĕн сăн-сăпатне танлаштарнă май курăнса пырать, ăна май шухăш та витĕмленет:

Çук, курман çамрăксем, манас çук ваттисем:
Ураран салтăнман çăпата;
Килте тĕртнĕ йĕмсем, улача кĕпесем
Вăйăра та хăпман, тупата.
Тăнлăр халь, юлташсем: Мускавра чăвашсем
Янратаççĕ «Кай, кай Ивана...»

(«Чăвашсем Мускавра», 1970).

Сăвăç çĕршывра паян тĕрлĕрен ĕç «шыв пек вĕрени» çинчен çĕкленӳллĕ сăмах тупса калать. Уйăх çинче луноход кратерсем урлă чĕрчун пек çӳрет-и («Уйăх çинче»), совет хĕрарăмĕ те арçынпа юнашар уçлăха вĕçет-и («Мухтав»), аллă çул хушшинче чăвашсем «кармашса çитес çук» çĕкленчĕç-и («Шупашкар хăнисем») — Ваççа Аниççи çĕршыв çĕнелсе, тĕрекленсе пынишĕн савăнать, ĕçпе космос паттăрĕсене мухтать. Хăй хĕрарăм пулнă май ăна хĕрарăмсен паттăрлăхĕ уйрăмах çĕклентерет.

«Емĕт çитрĕ» кĕнекере ĕмĕрхи темăсене хускатни уйрăмах сулăмлă. Автор çамрăклăхпа ватлăх, пурнăçпа вилĕм, пурнăç тупсăмĕ, анне юратăвĕ çинчен шухăша каять. «Мĕнле паттăр, пултарулла пулсан та, икĕ ĕмĕр пурăнаймасть никам та», — тет вăл. Ватлăхра «вилĕм çави пĕр сулăнса пĕр каснă» чух сăвăç хуçалса ӳкмест: «Уиччен çавах пурнăçа савар», — тесе чĕнет мал ĕмĕтлĕн. Этем кун-çулне кунашкал тĕрлĕ енчен сăнлама тăрăшни ун пултарулăхĕн хакне чылай ӳстерет. Çакăн пек философилле туртăм — сăвăç асталăхĕшĕн çĕнĕ утăм. Ун сăввисенчен «Пир кĕпе те...», «Анне» тăван поэзин антологине кĕме те пултараççĕ.

Сăвăсенче пĕтĕмĕшлле каласа кайни сахалах мар пулин те, асра юлакан ӳкерчĕклĕ вырăнсем те пур. Поэтесса сарă хĕвел, çутă çăлтăр сăнарĕсене юратать. Çĕнĕ пурнăçа пĕлтерекен çак сăнарсем Ваççа Аниççи халăх сăмахлăхне лайăх ăнкарнине кăтартаççĕ. Хĕрарăм куçĕпе, сисĕм-туйăмĕпе асăрханă пайрăмсем, шухăш çавранăшĕсем, ял çыннин ансат чĕлхи унăн сăввисене хăйне евĕр сăн кӳреççĕ («йывăртарах пулнă çипуçа питĕрме: кив кĕрĕкрен пасса çĕленĕ», «кĕпе çеç мар, çын та ватлать» т. ыт. те). Аннене, хĕрарăм-космонавта халалланă сăвăсем те çав шута кĕреççĕ.

Темиçе тĕрлĕ сăвă виçипе çырма май килни пирĕн поэзие нимĕн чухлĕ те чухăнлатмасть, пуянлатать кăна. Силлабика пирĕншĕн — паян кун та кивелмен виçе. Унпа усă курасси, ăна вăйлатасси — поэтсен тивĕçĕ. Ку тĕлĕшрен Ваççа Аниççи çĕнĕлĕх кĕртни курăнсах каймин те, автор юлашки тапхăрта силлабикăн сулмаклăрах кĕввисемпе те кĕвĕлерĕ. Вулакана сăвăç шухăша ытлашши вакламасăр, сăпайлă та тĕл каланипе тыткăна илет.

Кĕнекере «Иртсе кайнă кун-çулăм» асаилӳ пысăк вырăн йышăнать. Вăл сăвăç кун-çулĕпе, ĕçĕ-хĕлĕпе тĕплĕ паллаштарать. Ăна сыпăкăн-сыпăкăн пайланă, уйрăм сыпăкĕ — уйрăм калав пек, сыпăксерен ят парса тухнă. Автор хăй кун-çулĕнчи паллăрах самантсем çинчен пĕтĕмĕшлле пĕлтернипе çырлахмасть, çине-çинех вĕсемпе çыхăннă ӳкерчĕк-тĕрленчĕк кĕрте-кĕрте хăварать. Акă, Чĕмпĕрте вĕренекен чăваш хĕрачисем пахчара уйăх çутинче Константин Иванов темĕн çырса ларнине чӳречерен сăнаççĕ; поэтесса ашшĕн килĕнче ялти çынсем «Хыпар» хаçата вулаççĕ, йывăр пурнăç çинчен калаçаççĕ; пĕрремĕш тĕнче варçи пуçланнă çул «çуртри пуссинче çулса парахнă паккуссем, çĕр çумне çыпçăнса, салат пулса выртаççĕ» т. ыт. те. Ваççа Аниççи кĕске пуплевпе шухăшлама юратать, çавăнпа сăмах-юмахĕ унăн усăмлă, шăкăл-шăкăл шĕкĕлченсе пырать. Асаилĕве автобиографилле повесть теме те юрать.

Кунта тĕпчевçĕсемшĕн поэтесса çырав ĕçне епле кӳленни, унăн тавракурăмĕ епле ӳссе пыни уйрăмах хаклă. Акă, чухăн çын килĕнче çуралнă хĕрача пĕчĕклех выçса-тутта тӳсет. Вырăссен пĕрремĕш революцийĕн çулĕсенче хресченсем «Хыпар» хаçата пухăнса вуланине тимлесе итлет, пусмăрти çынсен кăмăлĕ тăвăлса пынине курать, хăй те вĕсен хуйхи-суйхине ăша илет. Революци юррисене итлесе, чăвашла сăвăсем вуласа, Аниçça хăйĕн шухăш-кăмăлне савăламасăр тӳсеймест. Вăл хăй сăвă-калав хайлама тытăннă çулсенче Н. Яковлевпа, К. Ивановпа, Тăваньялсем Сергейпе, «Хыпар» редакторĕ пулнă В. Ивановпа Н. Яковлевăпа т. ыт. те тĕл пулнă, вĕсемпе çыхăх хутшăннă. Çакă ăна тăван халăх сăвви-юррине юратма вĕрентнĕ, поэзие илемне хавхалантарнă.

Сăвăç Чăваш наука тĕпчев институчĕн архивне ярса панă материалсен йышĕнче пичетлемен сăвă-поэма, калавпа куçару татах пур. Вĕсене автор хăй çамрăк чух, 30-мĕш тата 1960—1970 çулсенче çырнă. Ваççа Аниççин пултарулăхне хакланă чух çак материалсене те шута илмесĕр иртме çук. Совет тапхăрĕнче поэтесса вырăс юррисене куçарнă («Чапаев», «Пĕчĕк барабанщик», «Комсомолец вилĕмĕ» т. ыт. те). Эврел шывĕ тăрăхĕнче вĕсене халĕ те астăваççĕ иккен. Ку тĕслĕх асăннă вырăс юррисем халăхра епле сарăлнине пĕлме пулăшать. Ваççа Аниççи çавăн пекех Н. Гоголĕн «Ревизорне», А. Чеховăн «Упине» куçарса хунă пулнă, анчах вĕсен алçырăвĕсем упранайман.

Юлашки çулсенче сăвăç пысăкрах калăплă хайлавсем те çырнă. «Евгений» поэмăра ялсенче пĕрлешӳллĕ хуçалăхсем йĕркеленĕ вăхăтра комсомолецсем кулаксемпе кĕрешнине сăнланă. «Атăл каччи» поэма чăваш каччин Совет Союзĕн Геройĕн Матвей Степанович Черновăн Тăван çĕршывăн аслă вăрçинчи паттăрлăхĕ çинчен каласа парать. Асăннă поэмăсем, авторăн ытти сăвви-калавĕ пекех, гражданла активлăхпа палăрса тăраççĕ, ирĕклĕхпе миршĕн çирĕп тăма йыхăраççĕ. Ку вăл, паллах, поэтесса хăй те хастарлă çын, пуян чун хаваллă этем пулнинчен килет.

Ваççа Аниççин пултарулăхĕ — тăван литературăн хăйне евĕр пуянлăхĕ. Ăна пĕтĕмпе пухса кăларма вăхăт çитнĕ, вĕсене тĕплĕрех тишкерни кирлĕ. Çапла тума пичетленмен тĕслĕхсем кăна мар, урăх сăлтав та хистет. Сăмах май каласан, пичетленнĕ кĕнекисене те варвар тупса вулама йывăрланса çитрĕ. «Çутă çăлтăр хăпарчĕ» кĕнекене кăларнă чух 1904—1907 çулсенчи сăвăсемпе калавсене, вĕсем паянхи шая тивĕçтермĕççĕ тесе, издательство автор текстне чылай якатма хистерĕ. Вăл шутра «Ялта» сăвă та пур. Халиччен ку сăввăн «Хыпарта» тухнă варианчĕ тĕрлĕрен хрестоматире темиçе хутчен те пичетленнĕччĕ. Халь вара ăна стильпе хашпĕр илемлĕх мелĕсене çĕнетсе редакциленĕ. Кун пек туни хамăрăн революциччĕнхи литература аталанăвне, унăн сăн-сăпатне пăсни пулать, аслăлăх вĕрентнине хирĕçлет. Кунта чăваш литературин тĕрлĕ тапхăрти уйрăмлăхĕсене ялан асра тытмалла.

Сăвăç «Çутă çăлтăр хăпарчĕ» кĕнекери ача чухне çырнă текен чылай сăввине 1960 çулсен варринче çĕнĕрен асилсе кăларчĕ (малтанхи текстсем упранса юлман). Вĕсене тĕп-тĕрĕс астуса тăнă теме çук. «Ялта» сăввăн «Хыпара» кĕреймен юлашки çаврине автор тăватă-пилĕк тĕрлĕ çырса хунă. «Çутă çăлтăр хăпарĕ-ха» сăввăн юлашки иккĕмĕшпе виççĕмĕш çаврисене С. Шавли хушса çырнă пулас (Ваççа Аниççин алçырăвĕнче вĕсем çук). Ун пек тĕслĕх ытти çĕрте те пур. «Тутарсемпе чăвашсем» сăввăн юлашки çаври те авторăн хăйĕн мар иккен. Асăннă сăвăсене хакланă, пичетленĕ чухне кунта каланă асăрхаттарусене шута илме тивет.

Ваççа Аниççи хайлавĕсем вырăсла кĕнекесенче те тухрĕç, тĕрлĕрен хаçат-журналта пичетленчĕç, тутарла та çапăнчĕç. Анатри Тимĕрçенти шкул музейĕ ку ялта çунат сарнă сăвăçăн пурнăçĕпе пултарулăхĕ çинчен калакан материал нумай пухрĕ, кунта темиçе хутчен те Ваççа Аниççи юбилейĕсене чаплăн уявланă. Поэтесса 1961—1975 çулсенче пурăннă Димитровградри çурт çине асăну хăми çакнă. Эппин, тăван çырулăх поэзийĕн тӳпинче Ваççа Аниççи çăлтăрĕ те пур. Халăхăмăр сывă чух вăл ялан çуталса тăрĕ.

Геннадий ЮМАРТ.

ВАҪҪА АНИҪҪИ 1893-мӗш ҫулсенче Анатри Тимӗрҫен (ӗлӗкхи Чӗмпӗр уесӗнче, халӗ — Ульяновск облаҫӗнчи Пухтел районӗнче) учитель ҫемйинче ҫуралнӑ. Унӑн чӑн хушамачӗ — Итэсь, ячӗ — Анисия Васильевна. Вӑл (ман арӑмӑн ашшӗпе пӗртӑван тетӗшӗн хӗрӗ) хурӑнташ тивниппе ача чух нумайӑш вӑхӑтне пирӗн патӑрта ирттеретчӗ. Пурӑнӑҫ туйӑмне хӑвӑрт сисекен, музыка ӗҫне юратакан, юрлама питӗ пултаракан ачаччӗ Аниҫҫа.

1906-мӗш хӗллехи каникулра шкулта литературно-вокальнӑй вечер туса ирттертӗм. Ҫавӑнта хор «Хӗвел тухать, хӗвел анать, ман тӗрмере шав тӗттӗм» юрланӑ хыҫҫӑн ҫутта пусарнӑ пӳлӗмре, алӑсене сӑнчӑрласа, хамӑн «Шӑпчӑк юррине» вуласаттӑм. Аниҫҫа, манӑн 4-мӗш класра вӗренекенскер, манран инҫе мар куҫҫульне шӑлса ӗсӗклет...

Ҫавӑн хыҫҫӑн ку ачанӑн умӗнче хут татӑкӗсем ҫинче сӑвӑ сыпӑкӗсем курӑнакан пулчӗҫ. Ҫавсенчен пӗри — эпӗ «Хыпар» редакцине янӑ «Ялта» сӑвӑ.

Нумай ҫул хушши, кӑҫалччен, Аниҫҫа ҫинчен хыпар ҫукчӗ. Кӑҫал кӗркунне Аниҫҫа тетӗшсен адресне тупса парӑп текен ҫын тӗл пулчӗ мана. Унӑн сӑмахӗпе, Аниҫҫа хӑй те сывах.

ТӐВАНЬЯЛСЕМ СЕРГЕЙ.

Хв. Уяр патне янӑ ҫыруран.

* * *

МАЛЕНЬКОГО роста, быстрая, напряженно вслушивающаяся — «годы отобрали слух», стихи читающая из школьной тетради, приблизив вплотную глаза к строчкам — «врачи говорят, очков уже не надо». И постоянная улыбка лица, не оскудевшего на радость встречи с человеком. Мне знакомо это чувство, необыкновенное в своей простоте, — твоя первая книга, твоя боль и смятение, уходит к людям и уже не принадлежит тебе.

Рустем КУТУЙ,
тутар сӑвӑҫӗ.

* * *

«ХЫПАРТА» пичетленнӗ «Хура халӑх» поэмӑн авторӗ чӑваш хресченӗн социалла-обществӑлла пурнӑҫне, пуянсемшӗн вӑл нимле правасӑр, ӗҫ выльӑхӗ вырӑнӗнче ҫеҫ шутланнине калама ҫук витӗмлӗ те тарӑн сӑнласа кӑтартать. Ҫапах та поэмӑра автор ытларах чӑваш ӗҫ ҫыннин килти пурнӑҫне сӑнлать. Поэма «Нарспири» пек хитре ӳкерчӗкпе, илемлӗ пейзажпа пуҫланать. Ҫуркуннепе пӗтӗм ҫутӑ тӗнче чӗрӗлет, кайӑк-кӗшӗк, ӳсентаран, шыв-шур таранах — ҫурхи ирӗкпе хавасланса туйса илнӗ те унпа киленеҫҫӗ; пӗтӗм тӗнче юрӑ шӑрантарать.

Автор хӑй мӗн-мӗн курнине, асӑрханине сӑнарласа ӳкерет: «хӳш пек пӑлтӑрна курап», «сан пӳртне курма кӗреп» тет. Ҫакӑ поэмӑн художествӑлла ӗнентерӳлӗхне витӗмлетет.

Ю. АРТЕМЬЕВ.

АСРАН КАЙМИ АНИҪҪЕ АППА

ВАҪҪА АНИҪҪИН пурнӑҫӗ пирӗн Ҫарӑмсан тӑрӑхӗпе ҫыхӑннӑ. 1916 ҫулта Чӗмпӗрте учительсем хатӗрлекен семинари программипе экзамен тытнӑ хыҫҫӑн, 1947 ҫулта пенсие тухиччен Анисия Васильевна Княгинина хальхи Ульяновск облаҫӗнчи Мелекесс районне кӗрекен Эврел, Аппак ятлӑ чӑваш ялӗсенче тата Сӗнӗ Малӑкла районӗнчи Ямпак шкулӗнче ачасене вӗрентнӗ. 1947 ҫултанпа Анисия Васильевна хӗрӗ — Валентина Александровна — патӗнче Мелекесс (халӗ — Димитровград) хулинче пурӑнчӗ.

Мана вунпилӗк ҫул ытла Анисия Васильевнӑпа пӗр хулара — Димитровградра пурӑнма тӳр килчӗ. Ҫыравҫӑсем яланах пӗр-пӗрипе ҫывӑхрах пулма тӑрӑшаҫҫӗ. Эпир те ҫавӑн пекехчӗ: час-часах тӗл пулса пӗр-пӗрипе канашлаттӑмӑр. Анисия Васильевна ҫырнисенчен нумайӑшне чи малтан вулакансенчен пӗри эпӗ пулнӑ тесен те йӑнӑш пулас ҫук. Хам енчен тӳрлетмелли вырӑнсем пурри ҫинчен каласан, вӑл ҫӗнӗ вариант тума ӳркенместчӗ. Ҫулӗсем шутне тата сывлӑхӗ хавшакланнине пӑхмасӑр, ҫамрӑксем ӑмсанмалла хастар ӗҫлетчӗ.

Юлашки ҫулсенче кӑна «Атӑл каччи» тата «Евкен» поэмӑсем, чылай ҫӗнӗ сӑвӑ хайларӗ. Халӗ «Атӑл каччи» — авторӑн юратнӑ вӗренекенӗ, Совет Союзӗн Геройӗ Матвей Чернов ҫинчен калакан поэма — «Канаш» хаҫатра кун ҫути курчӗ.

Мана тата Анисия Васильевнӑна пӗлекен ҫыравҫӑсене ҫакӑ тӗлӗнтеретчӗ. Сакӑрвуннӑри ватӑ ҫын хӑйӗн тата ытти поэтсен нумай сӑввисене («Нарспи» пирки каламастӑп та!) пӑхмасӑр калама пултаратчӗ. Сӑмахран Тӑваньялсем Сергейӗн — «Ялта» (1907 ҫ. ҫырнӑ) пысӑк сӑввине эпӗ чи малтан Ваҫҫа Аниҫҫинчен илтнӗччӗ.

Сывлӑхӑм япӑхраххипе е ӗҫрен пушанайманнине пула хӑшнӗр чухне Анисия Васильевна патне нумайччен каяймастӑм. Ун пек чухне вӑл хӑй ҫыру ҫырса астутаратчӗ. Ҫывӑх ҫыннисемпе пӗлӗш-юлташӗсене панӑ парне кӗнекисем ҫине те Анисия Васильевна сӑвӑласа ҫыратчӗ.

Хӑй пурӑннӑ чухне эпир Анисия Васильевнӑна икӗ хутчен — ҫуралнӑранпа 75 (тата 80) ҫул тултарнӑ ятпа — чыслатӑмӑр. Шупашкартан малтан Уйӑп Мишшипе Юрий Скворцов, иккӗмӗш хутӗнче — Стихван Шавлы, Николай Дедушкин, Алексей Воробьев, икӗ хутӗнче те сӑвӑҫӑн ентешӗ, унӑн пурнӑҫ ҫулӗпе пултарулӑхне тӗпчес тата пропагандӑлас тӗлӗшпе нумай тӑрӑшнӑ Анатолий Юман поэт пулнӑччӗ. Икӗ хутӗнче те юбилей каҫӗнче доклад тума мана хушнӑччӗ. Халӗ те кулянатӑп: «ҫӳлтисем» хушнипе, докладсене вырасла тунӑччӗ. Халӗ пулсан, легендӑна тивӗҫлӗ ватӑ ҫинчен хамӑн ӑшӑ сӑмахсене чӑвашлах ҫаптарнӑ пулӑттӑм.

Ҫыравҫӑсем Анисия Васильевна патӗнче тӑтӑшах пулкалатчӗҫ. Чи малтан Мелекеса Ваҫҫа Аниҫҫине «тупнӑ» журналист, писатель, тӗпчевҫӗ К. Петров килсе кайрӗ. Ҫапла пулмаллаччӗ-тӗр: Ваҫҫа Аниҫҫин пултарулӑхӗнчи ҫӗнӗ тапхӑрӗ шӑпах ҫак хастар ҫын Хусан архивӗсенче ҫамрӑк сӑвӑҫӑн «Хыпар» хаҫат редакцине ӑсатнӑ алҫырӑвӗсене тупниччен пуҫланнӑ вӗт! Тӗрлӗ вӑхӑтра Димитровграда Шупашкартан Юхма Мишши, Геннадий Юмарт, Николай Евстафьев, Михаил Белов писательсем, Чӑваш культурин тава тивӗҫлӗ ӗҫченӗ Петр Андреев журналист, Хусантан — Рустем Кутуй поэтпа Марсель Зарипов писатель, чӑваш журналисчӗ Афанасий Лисков килсе кайрӗҫ. Ун патӗнче, Чӑваш культурин эрнине Ильич сӗршывӗнче ирттернӗ чух, чӑваш халӑх поэчӗ Петӗр Хусанкай, Георгий Ефимов поэт тата чӑваш артисчӗсем пулнине аса илетӗп.

1973 ҫулта Анисия Васильевна хӑйӗн ачисемпе перле тӑван ялне — Чӑнлӑ районӗнчи Анат Тимӗрҫене — кайса килчӗ. Хавхаланса таврӑнчӗ унтан ватӑ сӑвӑҫ, ҫийӗнчех «Хам ҫуралнӑ ялӑм» ятлӑ сӑвӑ ҫырчӗ.

Тата ҫакна асӑнса хӑварас килет. Анисия Васильевна чӑлха ҫыхма юрататчӗ. «Пирӗн анне пӗр вӑхӑтрах икӗ ӗҫ тӑвать: пуҫӗнче сӑвӑ-юрӑ ҫуралать, аллипе чӑлха ҫыхать, — ҫӑм туянса ӗлкӗрейместпӗр», — кулатчӗ Валентина Александровна. Ҫыхнӑ чӑлхи-нускисене Анисия Васильевна пӗлӗшӗсене парнелетчӗ. Вырӑнти ҫыравҫӑ Яков Мулярчик, поэтессӑн вӗренекенӗсем пулнӑ Петр Овалин, Федор Ендураев, Петр Улюкин, эпӗ хам та Ваҫҫа Аниҫҫин ӑшӑ кӑмӑлтан парнеленӗ чӑлхисене тӑхӑнса ҫӳрене.

Я. РОГАЧЕВ,
Раҫҫей журналисчӗсен Союзӗн членӗ.

Халиччен пичетленмен сӑвӑ

ШУПАШКАРТА 1962 ҫулта тухнӑ «Революцичченхи чӑваш писателӗсен произведенийӗсем» кӗнекере кашни авторӑнне тенӗ пекех вӑл хӑҫан ҫуралнине тата хӑҫан вилнине кӑтартнӑ. Ваҫҫа Аниҫҫи пирки вара «(1893-?)» тенӗ. Вӑл ӑҫта ҫуралнине палӑртнӑ хыҫҫӑн ҫапла каланӑ: «Литература ӗҫне Чӗмпӗрте вӗреннӗ вӑхӑтра тытӑннӑ. «Ялта» сӑвви «Хыпар» хаҫатра 1907 ҫулта пичетленнӗ. Малаллахи пурнӑҫӗ паллӑ мар».

Хусанта чӑвашла тухса тӑнӑ «Ленин ялавӗ» хаҫата 1963 ҫулта хупса лартсан, эпӗ «Коммунист Татарии» журнал редакцийӗнче ӗҫлерӗм. Ҫав вӑхӑтра ӑнсӑртран Виктор Васильевич Итэсь инженер - геофизикпа паллашрӑм. Чӑваш журналистики мӗнле ҫуралса аталаннине тӗпчеме пуҫланине пӗлтертӗм ӑна, хамӑрӑн «паллӑ мар» шӑпаллӑ Ваҫҫа Аниҫҫине аса илтӗм. «Ара, вӑл манӑн тӑван аппа-ҫке!» — ҫӗкленсе кайрӗ В. Итэсь. Адресне пачӗ.

1964 ҫулхи сентябрь вӗҫӗнче ятарласа Мелекеса кайрӑм.

— Ватлӑха ҫитсе перӗнсен тин эпӗ «пирвайхи чӗкеҫ» пулнине пӗлтӗм-ҫке,— тет хавхаланса Аниҫҫа аппа. — Тавтапуҫ ӗнтӗ мана шыраса тупнӑшӑн. Атту хам кам пулнине пӗлмесӗрех «леш тӗнчене» каймалла пулатчӗ-ҫке...

Вӑл ҫырнисене пухса Шупашкара кӗнеке издательствине леҫсе патӑм. Алҫырӑвне редакцилеме Стихван Шавлы поэта палӑртрӗҫ. Вӑл хӑшпӗр сӑввисемпе калавсене пӑрахӑҫларӗ. «Халӗ шуйттансем ҫинчен ҫырма юрамасть,— терӗ вӑл пӗр сӑвӑ пирки. — Кӗнеке кӑларма та хут сахал уйӑрса панӑ».

Ҫапла «Уҫӑп» ятлӑ сӑвӑ Ваҫҫа Аниҫҫин 1966 ҫулта тухнӑ «Ҫутӑ ҫӑлтӑр хӑпарчӗ» кӗнекине кӗрсе выртаймарӗ. Вулакансене паллаштаратӑп ҫав сӑвӑпа.

Уҫӑп

Хӗл ҫитрӗ. Кунсем кӗске.
Ҫанталӑк сивӗ тӑрать.
Пур ҫӗрте те шурӑ юр
Утнӑ май чакӑртатать.

Пӗлӗт ҫинче ҫӑлтӑрсем
Ҫӗрле йӑлтӑртатаҫҫӗ.
Уйӑх пӗлӗт хушшинче
Пытанмалла вылятчӗ.

Ҫырма леш аяккинчен
Уҫӑп килнелле пырать.
Иртмелле мунча панчен
Темшӗн вӑл шикленет.

Сукмакран кӑшт пӑрӑнать.
Астуса ӗлкӗреймест,
Шӑтӑка кӗрсе ӳкет.
Уҫӑп кӑшкӑрса ярать.

Сасартӑк мунча енчен
Алӑк сасси илтӗнет.
Уҫӑп хӑвӑртрах тӑрса
Ҫырманалла вӗҫтерет.

Мунчара ахӑлтатса
Кулнӑ сасӑ илтӗнет.
«Шуйттан кулать пуль», тесе
Уҫӑп хӑраса ӳкет.

Васкать сӑрта улӑхма.
Ури шуса каять те,
Уҫӑп кутӑн ларать те
Шуса анать каялла.

Мунчара ахӑлтатни
Тата хытӑ илтӗнет.
Мӗскӗн сехри хӑпнипе
Тӑват уран упаленет.

Ҫав вӑхӑтра мунчара
Икӗ арҫын ҫӑвӑннӑ.
Чӳрече витӗр пӑхса,
Вӗсем Уҫӑпран кулнӑ.
1907 ҫ.

Сӑвӑ вӗҫне ҫапла хушса ҫырса хунӑ: «Ку Уҫӑп ман кукка пулать. Вӑл пирӗн пата пычӗ те: «Ват, эсир шуйттан ҫук, тетӗр. Эпӗ хам куртӑм», — тет.

Ваҫҫа Аниҫҫи произведенийӗсене веҫех шута илсе, «Ҫырнисен пуххи» пичетлесе кӑларасахчӗ. Халиччен ҫутӑ кун курман унӑн хайлавӗсем ман килти архивра тытах та пур.

Константин ПЕТРОВ.

Ваҫҫа Аниҫҫи ҫинчен ҫырнӑ паллӑрах литература

● Аникеев В. Трудная звезда поэтессы. — Советская Россия, 1967, 9 апреля.

● Артемьев Ю. М. XX ӗмӗр пуҫламӑшӗнчи чӑваш литератури. Ш., 1992. 36—37, 50—51 с.

● Борисова Л. Большой праздник чувашской поэзии. — Ульяновская правда, 1968, 9 января.

● Васильева Э. Первой чувашской поэтессе. — Знамя труда (Ульяновская обл., Мелекесский р.), 1982, 20 мая.

● Гордеев В. У истоков чувашской поэзии. — Звезда (Ульяновская обл., Новомалыклинский р.), 1973, 6 января.

● Долгов В. Ҫутӑ ҫӑлтӑр хӑпарчӗ. — Тӑван Атӑл, 1967, 4№.

● Егорова В. Юратнӑ передача. — Коммунизм ялавӗ, 1975, майӑн 17-мӗшӗ.

● Егоров Н. Пархатарлӑ кун-ҫул. — Ҫӗнӗ ҫул (ТАССР, Ҫӗпрел р.), 1983, январӗн 5-мӗшӗ.

● Ермилов А. Юбилей поэтессы. Ульяновская правда, 1983, 11 февраля.

● Зарипов М., Лисков А. Звезда Васся Аниссы. — Советская Россия, 1967, 4 мая.

● Зимин-Ирхи Николай. Иксӗлми хӑват. — Ялав (Тутар АССРӗ, Пӑва р.), 1973, январӗн 20-мӗшӗ.

● Кутуй Р. Человек и сосны. — Волга, 1967, 11 №.

● Лисков А. Асамлӑ тӗлпулусем. — Коммунизм ҫути (Ульяновск обл., Чӑнлӑ р.), 1967, январӗн 11-мӗшӗ.

● Овалин П. Первая чувашская поэтесса. — Знамя труда (Ульяновская обл., Мелекесский р.), 1966, 19 марта.

● Палькеев В. Интересная встреча. — Звезда (Ульяновская обл., Новомалыклинский р.), 1967, 12 октября.

● Петров К. Ваҫҫа Аниҫҫи. — Ялав, 1965, 3№.

● Петров К. Вася Аниси — первая чувашская поэтесса. — Советская Чувашия, 1965, 30 мая.

● Петров Ю. Первая ласточка чувашской поэзии. — Молодой коммунист, 1967, 8 марта.

● Рогачев Я., Овалин П. Поэтесса из Тимерсян. — Ульяновская правда, 1966, 20 ноября.

● Рогачев Я. В честь поэтессы. — Советская Чувашия, 1976, 13 июня.

● Рогачев Я. Не хочу оставаться в стороне. — Ульяновская правда, 1981, 8 декабря.

● Рогачев Я. Эпӗ — салтак амӑшӗ. — Ялав, 1981, 3№.

● Рогачев Я. В память о чувашской поэтессе. — Знамя коммунизма (Димитровград), 1982, 15 мая.

● Рогачев Я. Чӑвашсен малтанхи хӗрарӑм-поэчӗ. — Тӑван Атӑл, 1983, 1№.

● Рогачев Я. Унӑн ячӗ — пирӗн асӑмӑрта. — Коммунизм ҫути (Ульяновск обл., Чӑнлӑ р.), 1983, январӗн 6 мӗшӗ.

● Рогачев Я. Пӗр хуларах пурӑнсаттӑмӑр. — Ялав, 1989, 6№.

● Сымкин П. Горжусь односельчанами. — Ульяновская правда, 1967, 10 августа.

● Тимаков В. Ҫепӗҫ кӗвӗсем. — Ялав, 1983, 3№.

● Уяп М. Первая ласточка чувашской поэзии. — Ульяновская правда, 1968, 6 января.

● Хайбуллин Н. Вечер дружбы. — Знамя коммунизма, 1967, 19 февраля.

● Шавлы С. Ваҫҫа Аниҫҫи — тӑван поэзин пирвайхи чӗкеҫӗ. — Ваҫҫа Аниҫҫи. Ҫутӑ ҫӑлтӑр хӑпарчӗ. Ш., 1966. 5—8 с.

● Черемшанов М. Одна из первых. — Звезда (Ульяновская обл., Новомалыклинский р.), 1966, 15 июня.

● Юман А. Ваҫҫа Аниҫҫин иккӗмӗш кӗнеки. — Коммунизм ҫути (Ульяновск обл., Чӑнлӑ р.), 1973, февралӗн 10-мӗшӗ.

● Юман А. Асӑну хӑми уҫнӑ. — Коммунизм ялавӗ, 1982, июлӗн 11-мӗшӗ.

● Юмарт Г. «Унччен ҫапах пурнӑҫа савар». — Коммунизм ҫути (Ульяновск обл., Чӑнлӑ р.), 1973, ноябрӗн 22-мӗшӗ.

● Юмарт Г. Ваҫҫа Аниҫҫи. — Сборник ЧНИИ «Чувашский язык, литература и фольклор», вып. 4, Ч., 1974 384—388 с.

● Юмарт Г. Кӗрешӳве чӗнни. — Коммунизм ялавӗ, 1983, январӗн 6-мӗшӗ.

● Юмарт Г. Малтанхи чӗкеҫ юрри. — Тӑван Атӑл, 1983, 1№.

● Юмарт Г. Ф. «Хура халӑх» мӗнле эмана кам ҫырнӑ? — Литература этюдӗ-91 (ЧНТИ). Ш., 1991. 31—39 с.

● Юрьев М. Вӑл революци тӑвӑлӗпе ҫунатланнӑ. — Коммунизм ялавӗ 1968, январӗн 6-мӗшӗ.

● Юхма М. Ваҫҫа Аниҫҫин ҫӑлтӑрӗ. — Пионер сасси, 1972, апрелӗн 25-мӗшӗ.

● Юхма М. Ваҫҫа Аниҫҫи. — Пике. 1991. 2№.

Ваҫҫа Аниҫҫи

Ялта

Ялта лăпкă, пит лăпкă...
Вытăсем те вĕрмеҫҫĕ.
Вĕсем начар, вĕсем типшĕм,
Вĕрме х(ă)ватсем ҫитмеҫҫĕ.
Пĕр тĕттĕм, начар пӳртре
Ача макăрни илтĕнет...
Вăл начар, шурса кайнă,
Шăммисем кăна юлнă.
Амăшĕ унăн чирлĕ,
Вырăн ҫинчен тăраймасть,
Ашшĕ унăн тĕрмере
Ҫут-ирĕке тухаймасть.
Ачасем макăраҫҫĕ.
Вĕсем ҫиме ыйтаҫҫĕ.
Ним тăвайман майĕпе
Пӳрнисене ĕмеҫҫĕ...

1907

Камран пулăшу ыйтас?

(Г. Гейнерен)

Ҫынсем нумай сăмах пачĕҫ:
«Пулăшăпăр-халь!» — терĕҫ...
Анчах пулăшасса кĕтсе
Чутах вилеттĕм выҫса.

Пĕр ҫын пулман пулсассăн,
Выҫсах вилнĕ пулăттăм.
Вăл мана тумлантарчĕ,
Вăлах мана т(ă)рантарчĕ.

Ыталăттăм, чуп тăвăттăм,
Ҫак ыр чуна тав тăвăттăм.
Ним тума та ҫук анчах:
Ҫак ырă чун эп хамах...

1907

Хĕрачана вĕренме ямаҫҫĕ

Кĕрхи кунсем ҫитрĕҫĕ,
Ҫĕрсем вăрăмланчĕҫĕ,
Ҫулҫăсем те саралчĕҫ,
Хирсем те пушанчĕҫĕ.

Марье ятлă хĕрача
Сăпка сиктерсе ларать.
Хăйĕн ҫинҫе сассипе
Ерипен юрă юрлать:

«У-у-у-у уть ачи,
Печĕкҫеҫҫĕ чĕч ачи.
Уртăш йывăҫ пĕкечи,
Улма йывăҫ сиктĕрми,
Йĕтĕн пирĕ ҫивитти...»

Чӳрече витĕр пăхать,
Ачсем иртнине курать.
Вĕсем шкула каяҫҫĕ,
Вĕренмешкĕн васкаҫҫĕ.

— Атте, эп те каям-и,
Ҫырăва вĕренем-и? —
Терĕ Марье ашшĕне,
Урамалла кăтартса.

— Шкула?! Сиктер сăпкуна!
Санăн вăхăт ҫук унта
Кунĕпе лапсăртатма.
Ачана кам пăхмалла? —

Терĕ ашшĕ ҫилленсе,
Хаяр сасăпа кăшкăрса. —
Кĕнчеле авăрлама
Авантарах вĕрен-ха.

Аннӳ пир тĕртнĕ чухне
Ҫĕрĕ туса памалла,
Путексем астумалла.
Эпĕр хут пĕлмесĕрех
Ĕмĕрсене ирттернĕ.

Ӳсее ҫитсен, качча кайсан,
Турчăкапа ухвата
Ҫыру вĕренмесĕрех
Тыткалама пĕлĕн-ха! —
Терĕ ашшĕ Марьене.

Ҫапла вара ачана
Вĕренме ямарĕҫĕ,
Пĕчĕк ача ĕмĕтне
Пысăккисем татрĕҫĕ.

1906

Ҫутă ҫăлтăр хăпарĕ-ха

[«Хыпар» хаҫата хупнăшăн хурланса]

Тĕттĕм ҫĕрле пĕлĕт ҫине
Ҫутă ҫăлтăр хăпарчĕ.
Мăч-мăч туса, хăй ҫутине
Тĕттĕм ҫĕр ҫине ячĕ.

Тĕттĕмлĕхре асапланса
Пурăнакан чăвашсем
Ҫăлтăр ҫутине курса
Хĕпĕртерĕҫ, мĕскĕнсем.

Ҫăлтăр вăрах ҫутатмарĕ,
Вăхăтсăр сӳнсе ларчĕ.
Чăваш ҫутта тухмарĕ.
Тĕттĕмре пек туйăнчĕ.

Куҫ хупмасăр пĕлĕт ҫине
Ҫынсем пăхса тăраҫҫĕ,
Ҫутă ҫăлтăр хăпарасса
Вĕсем тем пек кĕтеҫҫĕ.

Ҫăлтăр татах хăпарĕ-ха,
Сӳнмĕ ҫутă хунарĕ.
Кăлтăртатса хĕвел тухĕ,
Тĕттĕмлĕхрен хăтарĕ.

Сарă хĕвел чăвашшăн та
Ашшăн пăхĕ сарăлса.
Ҫутта тухнă хура халăх
Пурнăҫ тăвĕ савăнса!

1907, ҫĕртме